

KLASICKÁ DOKTRÍNA DEMOKRACIE

I. Obecné dobro a vůle lidu

Filozofii demokracie osmnáctého století lze podat v podobě následující definice: demokratická metoda je institucionální zřízení, které umožňuje provádět politická rozhodnutí a konat obecné dobro prostřednictvím volených jedinců, jež se shromažďují, aby naplňovali vůli lidu, který si je zvolil. Podívejme se, co tato definice naznačuje.

Tvrdí se, že existuje Obecné Dobro, které představuje orientační bod politiky. Lze jej vždy snadno definovat a každý normální člověk je schopen ho prostřednictvím racionální argumentace pochopit. Neexistuje proto žádná omluva pro ty, kteří to nesvedou, a to, že se fakticky vyskytují lidé, kteří ho nevidí, lze přičíst na vrub jediné omezenosti – která může být odstraněna – hlouposti a protispolečenským zájmům. Navíc obecné dobro v sobě nese jasné odpovědi na všechny otázky, takže každou společenskou skutečnost a každé přijaté opatření lze s odkazem na něj zařadit do kategorie „dobrých“ nebo „špatných“. Vzhledem k tomu, že se všichni lidé musí alespoň v principu shodnout, existuje nutně i Obecná Vůle lidu (= vůle všech rozumných jedinců) a její význam se kryje s obecným dobrem, zájmem, blahobytem či štěstím. S výjimkou hlouposti a nekalých zájmů je tu jen jedna věc, která může vést k nesouhlasu a vysvětlovat opozici, a tou je rychlost, s jakou má být dosaženo cíle, který jako takový je bezmála všem společný. Všichni členové společnosti jsou si tohoto cíle vědomi, znají své názory, rozlišují, co je dobré a co špatné, aktivně a odpovědně zavrhují to špatné a rozhodují se ve prospěch dobrého a všichni pak společně řídí věci veřejné.

Je pravda, že řízení některých záležitostí vyžaduje specifické schopnosti a odbornost, a tudíž musí být svěřeno patřičným specialistům. To ale neovlivňuje samotný princip, neboť tito specialisté jen vykonávají vůli lidu stejně, jako lékař vykonává vůli pacienta, který se chce uzdravit. Je ovšem

také pravda, ať už jde o společenství malé, nebo velké, ale především tam, kde došlo k dělbě práce, že je velmi nepraktické, aby se v každé záležitosti a kvůli účasti na vládě vždy scházel každý s každým. Je vhodnější nechávat na jednotlivých občanech jen ta nejdůležitější rozhodnutí, ke kterým se mohou vyjádřit třeba v referendu, a ostatní přenechat na voleném výboru, řekněme shromáždění nebo parlamentu, jehož členové jsou vybíráni v lidovém hlasování. Tento výbor nebo skupina delegátů nezastupuje lid, jak jsme již viděli, v právním slova smyslu, ale ve smyslu méně formálním – vyjadřuje, odráží nebo představuje vůli voličů. Z praktického hlediska by se tento výbor vzhledem ke své velikosti mohl rozdělit na menší jednotky odpovídající jednotlivým oblastem veřejných záležitostí. A konečně mezi těmito menšími výbory existuje jeden, který má na starosti obecný cíl a který se zabývá běžnou administrativou. Můžeme mu říkat kabinet nebo vláda, v jejímž čele stojí generální tajemník neboli obětní beránek, takzvaný ministerský předseda.¹

Souhlasíme-li se všemi předpoklady této teorie politického zřízení – i s tím, co z ní vyplývá –, pak demokracie získá zcela jednoznačný význam, a zůstává tedy jediné problémem, jak ji nastolit. Stačí překonat rozpaky vyvolané některými logickými vývody a můžeme dodat, že demokratické zřízení je nejen to nejlepší ze všech možných, ale jen málokdo by uvažoval o jiném. Je nicméně zřejmé, že zmíněné předpoklady vycházejí ze skutečnosti, které bychom nejprve museli dokázat, abychom došli k takovým závěrům. Daleko jednodušší je vyvrátit je.

Za prvé, neexistuje jednoznačně definované obecné dobro, na kterém by se všichni lidé shodli, nebo které by přijali pod tíhou racionálních argumentů. Není tomu tak proto, že někteří jedinci touží po něčem, co se od tohoto dobra odlišuje, ale z daleko významnější skutečnosti, že pro různé jednotlivce a skupiny znamená obecné dobro něco jiného. Tato skutečnost, která utilitaristickému, omezenému vidění světa lidských hodnot uniká, bude příčinou rozdílnosti v zásadních otázkách: tu není možné smířit racionální argumentací, protože nejvyšší hodnoty – naše chápání žádoucí podoby života a společnosti – stojí mimo čisté logické uvažování. V některých případech je možné tyto rozdílnosti překlenout kompromisem, v jiných je to nemožné. Ty Američany, kteří říkají, „chceme, aby se tato země až po zuby ozbrojila a aby bojovala za to, co my považujeme za správné pro celou planetu“ a ty, kteří říkají, „chceme, aby tato země řešila jen své vlastní problémy, jediné tak totiž poslouží lidstvu“, dělí nepřeko-

¹ Oficiální teorie funkce ministerského předsedy říká, že jeho úkolem je dohlížet na to, aby v jeho úřadu převládla vůle lidu.

natelné rozdílů pramenící z nejvyšších hodnot, které by kompromis jen zmrazil a znehodnotil.

Za druhé, i když by dostatečně jasně definované obecné dobro, například jako utilitářské maximum ekonomické spokojenosti,² bylo přijatelné pro všechny, nevyplývalo by z toho ani v nejmenším stejně jasné řešení jednotlivých problémů. Názory na ně se mohou lišit natolik, že vyvolají „zásadní“ rozkol týkající se samotných cílů. Problémy spojené s upřednostněním spokojenosti pokolení současných či budoucích i otázka volby kapitalismu nebo socialismu by zůstaly otevřené, i kdyby se ze všech občanů stali utilitaristé. Všichni si přejí být „zdraví“, ale stále se neshodnou ohledně očkování nebo vasektomie. A tak podobně.

Utilitarističtí otcové demokratické doktríny neviděli, jak je toto všechno důležité, prostě proto, že nikdo z nich nepředpokládal, že by došlo k zásadním změnám v ekonomice a v návycích buržoazní společnosti. Neviděli daleko za horizont majitele železářství osmnáctého století.

Za třetí, zvážíme-li závěry obou předchozích tvrzení, pojem vůle lidu neboli *volonté générale*, který si utilitaristé přivlastnili, se rozplyne jako mlha. Je s ním totiž spojen předpoklad existence přesně definovaného a všem zřejmého obecného dobra. Na rozdíl od romantiků utilitaristé neměli ani ponětí o té napůl mystické a svou vlastní vůlí obdařené entitě – o „duši lidu“, jejíž důležitost historická škola právní vědy tak zveličila. Vůli lidu prostě odvozovali od vůle jednotlivce. Ale pokud neexistuje těžiště obecného dobra, k němuž přinejmenším dlouhodobě směřuje vůle *všech* jedinců, nemůžeme si představit „přirozenou“ *volonté générale* tohoto typu. Utilitaristické těžiště na jedné straně spojuje vůli jednotlivců, směřuje ji ve vůli veškerého lidu prostřednictvím racionální diskuse, na druhé straně propůjčuje vůli lidu výlučnou etickou důstojnost, která přechází na klasické demokratické přesvědčení. Toto přesvědčení nespočívá jen v uctívání vůle lidu jako takové, ale vychází z určitých úvah o „přirozeném“ cíli této vůle, jehož existenci potvrzuje utilitaristické zdůvodnění. Jakmile myšlenka obecného dobra selže, existence i důstojnost takové *volonté générale* jsou ty tam. Oba pilíře klasické doktríny se rozpadnou na prach.

² Samotný význam „největšího štěstí“ může být předmětem vážných pochybností. Ale i kdyby se všechny pochybnosti rozplynuly a celkovému ekonomickému uspokojení skupiny lidí by bylo možné přiřadit jasný význam, toto maximum by stále bylo nutné vztahovat k daným situacím a hodnotícím soudům, jejichž změna či kompromisní smíření demokratickým způsobem nemusí být proveditelné.

II. Vůle lidu a vůle jednotlivce

Jakkoliv mohou být argumenty proti výše zmíněnému pojetí vůle lidu přesvědčivé, nebrání nám v tom, abychom vytvořili pojetí jiné a realističtější. Nebudu zpochybňovat ani opravdovost, ani důležitost socio-psychologických skutečností, které máme na mysli, když hovoříme o vůli národa. Jejich analýza je jistě nezbytným předpokladem k úspěšnému vyřešení problému demokracie. Bude ale lepší se tohoto termínu příliš nedržet, protože jakmile zbavíme vůli lidu její utilitaristické konotace, nejenže tvoříme jinou teorii, ale dokonce teorii týkající se i zcela jiné problematiky. Musíme se střezit léček nastražených na cestě těch obránců demokracie, kteří pod tíhou důkazů souhlasně přijímají stále více faktů demokratického procesu, nicméně se snaží výsledky tohoto procesu promazat olejem z osmnáctého století.

Přestože je možno říci, že z neuvěřitelně složité směsice situací, vůle, vlivu, akce a reakce jednotlivců a skupin vtažených do „demokratického procesu“, vyplývá jakási podoba obecné vůle či veřejného mínění, výsledkem není racionální jednota ani racionální opodstatnění. To první znamená, že ačkoliv z úhlu pohledu analytika není demokratický proces vyloženě chaotický (pro analytika není chaotické nic, co je možné podřídit zásadám objasňování), jeho výsledek sám o sobě nemá ten význam – ledaže úplnou náhodou –, jaký by měla například realizace nějakého cíle nebo myšlenky. To druhé znamená, že vzhledem k tomu, že *tato* vůle již neodpovídá žádnému „dobru“, chce-li si s ohledem na dosažené výsledky dělat nároky na etickou důstojnost, musí ustoupit bezvýhradně důvěře v demokratickou formu vlády, víře, která by z principu měla být nezávislá na atraktivitě výsledku. Takové stanovisko ale není jednoduché zastávat a když už se pro něj rozhodneme tím, že opustíme myšlenku utilitaristického obecného dobra, budeme muset vyřešit celou řadu problémů.

Především jsme stále svazováni praktickou nutností připisovat vůli *jednotlivce* zcela nerealistickou nezávislost a racionální hodnotu. Chceme-li argumentovat tím, že vůle občanů sama o sobě je politickým faktorem hodným respektování, musíme nejdříve dokázat, že existuje. Jinými slovy, musí to být něco více než blíže neurčená snůška nejasných přání, která prosvítají ze sloganů a nesprávných dojmů. Každý by musel přesně vědět, za čím si stojí a na čem mu záleží. K uskutečnění této přesně určené vůle by byla nezbytná schopnost sledovat a správně vykládat fakta, která jsou všem bezprostředně dostupná, a kriticky selektovat informace týkající se faktů, které jsou takovému pozorování skryté. A nakonec z této přesně definované vůle a z ověřených faktů by bylo nutno logickou dedukcí do-

jit k jasnému a *pohotovému* řešení specifických problémů, a přitom s tak vysokým stupněm efektivit, aby názor jednoho člověka mohl být uznán bez křiklavě absurdního přehánění za více méně stejně dobrý jako názor kohokoliv jiného.³ A průměrný občan by se toho všeho musel zhostit sám a nesměl by podlehnout nátlakovým skupinám a propagandě,⁴ protože akty vůle a závěry, které jsou voličstvu vnucovány, se samozřejmě nedají považovat za výsledek demokratického procesu. Odpověď na otázku, zda jsou tyto podmínky splněny natolik, aby umožnily fungování demokracie, nesmí být ledabylé ano, ale ani stejně ledabylé ne. Může jí být pouze pracně vyhodnocení spleti protichůdných důkazů.

Než se do něj pustíme, chci se ujistit, že čtenář si je vědom jedné věci, kterou jsme se již zabývali. Opakuji tedy, že i kdyby názory a přání jednotlivých občanů byly dokonale jasnými a nezávislými danostmi využívanými v demokratickém procesu a i kdyby všichni jednali na jejich základě ideálně racionálně a pohotově, naprosto by to ještě neznamenalo, že politická rozhodnutí vytvořená v průběhu tohoto procesu z materiálů individuálních aktů vůle musí nutně představovat něco, co je možné v nějakém přesvědčivém smyslu označit za vůli lidu. Je nejen možné, ale i pravděpodobné, že politická rozhodnutí beroucí v úvahu vůli lidu příliš rozdrobenou na jednotlivé vůle občanů se nebudou shodovat s tím, co „lidé opravdu

³ To vysvětluje silně rovnostářský charakter klasické doktríny demokracie a obecně rozšířeného demokratického přesvědčení. Později uvidíme, jak myšlenka rovnosti může získat statut etického postulátu. Jako faktický výrok o lidské přirozenosti však v žádném představitelném smyslu neplatí. Právě proto byl tento postulat často přeformulován jako „rovnost příležitosti“. Ale i bez ohledu na potíže s výkladem slova příležitost nám nová formulace mnoho nepomůže, protože má-li mít hlas jednotlivých voličů v rozhodovacím procesu stejnou váhu, jde tu o skutečné, nikoli potenciální politické chování.

Při této příležitosti je třeba upozornit na to, že demokratická frazeologie přispěla k tomu, že veškerá nerovnost je spojována s „nespravedlností“, což je důležitý prvek v psychice neúspěšných i v arzenálu politiků, kteří tuto terminologii užívají. Jedním z nejzajímavějších jeho projevů byla athénská instituce ostrakismu či spíše její určité využití. Ostrakismus spočíval v lidovém hlasování, v němž bylo možné bez zřejmého důvodu vypovědět ze země jakéhokoliv občana. Někdy se užíval jako metoda k odstranění nepohodlného a příliš prominentního občana, o kterém se ostatní domnívali, že se „počítá za víc než jednoho“.

⁴ Používám tento výraz v jeho původním významu, nikoliv v tom, který začíná převládat v současnosti a jenž naznačuje, že propaganda je jakýkoliv výrok pocházející od nám nesympatického zdroje. Termín propaganda pochází z názvu kongregace kardinálů – *Congregatio de propaganda fide* –, jejíž úkolem bylo šíření katolické víry. Nemá tedy sám o sobě žádný záporný význam a především neimplikuje překrucování faktů. Je možné například propagovat vědeckou metodu. Znamená to jednoduše předkládat fakta a argumenty s cílem jistým způsobem ovlivnit lidské názory a chování.

chtějí“. Nelze ani tvrdit, že i když výsledkem nebude přesně to, co chtějí, dostane se jim alespoň „přijatelného kompromisu“. K tomu samozřejmě dojít může. Pravděpodobnost, že se tak stane, bude největší u problémů kvantitativního rázu nebo u těch, které se dají odstupňovat – například u otázky, kolik prostředků vyčlenit pro nezaměstnané, za předpokladu, že je každý ochoten pro tento cíl přinést nějaké výdaje. Avšak u problému rázu kvalitativního, jako je například rozhodnutí, zda pronásledovat kacíře nebo vstoupit do války, může být výsledek demokratického postupu z různých důvodů nepřijatelný pro všechny občany, zatímco rozhodnutí vnučené nedemokratickou institucí se může ukázat daleko přijatelnějším.

Ukážeme si to na příkladu. Domnívám se, že mohu nazvat Napoleonovu vládu v době, kdy byl prvním konzulem, vojenskou diktaturou. Jedním z nejpálčivějších politických problémů bylo dosažení náboženské stability, která by uklidnila chaos, jenž po sobě zanechala revoluce a direktorium a přinesla klid do miliónů srdcí. Napoleon toho dosáhl řadou mistrovských tahů, které vyvrcholily podepsáním konkordátu s papežem (1801) a „organických artikulů“ (1802), smířovaly to, co se zdálo nesmiřitelné – dávaly přiměřenou míru náboženské svobody a zároveň rozhodně posilovaly státní moc. Napoleon reorganizoval francouzskou katolickou církev a změnil její financování, vyřešil choulostivou otázku „konstitučního“ duchovenstva a nový systém nastolil s nevidanou efektivitou a bez větších třenic. Pokud bylo kdy možné tvrdit, že lidé opravdu chtějí něco určitého, jsou tyto kroky nejlepším příkladem z historie. To musí být jasné komukoliv, kdo se podívá na třídní strukturu francouzské společnosti té doby, a potvrzuje to skutečnost, že Napoleonova náboženská politika výrazně přispěla k téměř univerzální oblíbenosti jeho konzulátu. Lze velmi těžko říci, jak by bylo možno takového výsledku dosáhnout demokratickou cestou. Proticírkevní nálady nevyzimely a rozhodně se neomezovaly jen na poražené jakobíny. Lidé s takovými postoji a jejich vůdcové by rozhodně nebyli přistoupili na takový kompromis.⁵ Na druhé straně spektra se postupně zvedala vlna hněvivého katolicismu. Lidé, kteří cítili tímto způsobem a představitelé, závislí na jejich dobré vůli, by se určitě nebyli zastavili před omezeními, která ukládala Napoleonova politika. Určitě by se jim nepodařilo provádět tak rozhodnou politiku vůči Svaté stolici, která by s ohledem na to, jak by se věci vyvíjely, neměla důvod ustoupit. A odhodlání rolníků, kteří více než cokoliv jiného chtěli své kněze, kostely

⁵ Zákonodárná tělesa, ačkoli byla zastrašena, ve skutečnosti odmítla v této politice Napoleona podporovat. Proti jeho politice se dokonce stavěli i někteří z jeho nejvěrnějších paladýnů.

a procesí, by bylo ochromeno přirozeným strachem z toho, že by revoluční řešení pozemkové otázky mohlo být ohroženo, jakmile by se duchovenstvo (především biskupové) znovu vyhoupllo do sedla. Snaha o demokratické řešení by pravděpodobně ustrnula na mrtvém bodě nebo by vyústila v nekonečný zápas, a tím i rostoucí podráždění. Ale Napoleon byl schopen najít rozumné řešení právě proto, že všechny skupiny, které nemohly dospět ke společné dohodě z vlastní vůle, mohly a byly ochotny přijmout řešení, které jim bylo nařízeno.

Nejedná se samozřejmě o ojedinělý případ.⁶ Jsou-li výsledky vlády dlouhodobě uspokojivé pro většinu lidí, pak vláda *pro* lidi úspěšně složila zkoušku tam, kde by vláda *lidu* podle klasické doktríny demokracie pravděpodobně neuspěla.

III. Lidská přirozenost a politika

Zbývá odpovědět na otázku týkající se jednoznačnosti a nezávislosti vůle voliče, jeho schopnosti pozorovat, vyhodnocovat fakty a pohotově a jasně z nich vyvozovat závěry. Je to spíše předmětem sociální psychologie, který bychom mohli uvést pod hlavičkou „Lidská přirozenost v politice“⁷.

Ve druhé polovině osmnáctého století, dokonce ještě před Théodulem Ribotem a Sigmundem Freudem, postupně slábla představa o lidské osobnosti jako o homogenním celku a o jednoznačně interpretovatelné vůli, která je hybatelem lidského jednání. Tyto ideje ztrácely na důležitosti především na poli sociální vědy, kde vzbuzoval stále větší pozornost mimoracionální a iracionální prvek lidského chování, jak to dosvědčuje

⁶ Z Napoleonovy vlády bychom mohli uvést i jiné. Napoleon byl autokrat, ale pokud nešlo o dynastické zájmy nebo zahraniční politiku, jednoduše se snažil dělat to, co si myslel, že lidé chtějí nebo potřebují. Podobnou radu ohledně správy severní Itálie dal i Eugènovi Beauharnaisovi.

⁷ Tak se jmenuje otevřená a okouzující kniha jednoho z nejpodmanivějších anglických radikálů, Grahama Wallase. Navzdory všemu, co bylo od té doby napsáno a především navzdory všem detailním studiím jednotlivých případů, které nám dnes umožňují daleko širší pochopení problematiky, se dá jeho kniha stále považovat za ten nejlepší úvod do politické psychologie. Autor se s obdivuhodnou otevřeností staví proti nekritickému přijetí klasické doktríny, nicméně nedochází ke zřejmým závěrům. Je to o to pozoruhodnější, že zcela správně trvá na vědeckém přístupu, a také proto, že neváhá podat si lorda Bryce, který ve své knížce o americké společnosti „zavrzelo“ usiluje o to, aby skrze mraky rozčarujících faktů uviděl kousek modré oblohy. Zdá se, že Graham Wallas chce zvolat: co si myslet o meteorologovi, který od počátku tvrdí, že zahlédl modrou oblohu? Nicméně v konstruktivní části své knihy zaujímá více méně stejné stanovisko.

například Paretovo dílo *Myslení a společnost*. Z rozličného důkazového materiálu, který se nahromadil v neprospěch hypotézy o racionalitě, vybereme jen dva příklady.

Jedním z nich – navzdory pečlivějším pozdějším pracím – je Gustave Le Bon, zakladatel a první skutečný představitel psychologie davu (*psychologie des foules*)⁸. Je pravda, že až příliš zdůrazňoval, jak lidské chování ovlivňuje dav, a především to, že ve stavu rozrušení padají morální zábrany a mizí civilizovaný způsob myšlení a cítění, náhle se objevují záchvaty primitivního chování, infantilismu a zločinecké sklony, ale přiměl nás, abychom se zamysleli nad hroznými fakty, o nichž všichni věděli, ale zavírali před nimi oči. Zasadil také ránu představám o lidské přirozenosti, která je základem klasické doktríny demokracie a demokratických představ o revoluci. Bezpochyby lze namítat, že těmto teoriím chybí faktické opodstatnění, protože například zcela nevystihují běžné chování anglického nebo anglo-amerického davu. Ta nejslabší místa Le Bonových závěrů vyzdvihovali především ti, kterým zmíněné vývody tohoto oboru sociální psychologie nebyly příjemné. Na druhé straně nesmíme zapomínat, že psychologie davu se v žádném případě neomezuje jen na lůzu, která dělá výtržnosti v úzkých uličkách latinské čtvrti. Každý parlament, každý výbor, každá válečná rada skládající se z tuctu šedesátiletých generálů má, i když v malé míře, některé z rysů, které jsou tak jasně patrné na davu – snížený smysl pro zodpovědnost, sníženou schopnost uvažování a větší náchylnost k nelogickému chování. Navíc se tento jev nevztahuje jen na fyzickou přítomnost lidí v davu. Čtenáři novin, rozhlasoví posluchači, členové strany nemusí být fyzicky přítomni, a přitom je jednoduché z nich vytvořit psychologický dav a dostat je do takového stavu zuřivosti, že pokud o racionální argumentaci jen podpoří animální instinkty.

Druhý příklad hovořící proti hypotéze racionality, který chci zmínit, je daleko skromnější, nevede ke krveprolití, jen k nesmyslu. Ekonomové se naučili pozorovat skutečnost, která je zajímavá, daleko pozorněji a zjistili, že i v naprosto normálním běhu života se spotřebitelé nechovají tak, jak by podle učebnic ekonomie měli. Na jedné straně nejsou jejich přání vůbec jednoznačná a chování, vyplývající z jejich tužeb, naprosto není racionální a pohotové. Na druhé straně jsou natolik přístupní vlivu reklamy a jiných přesvědčovacích metod, že to vypadá, že výrobci jim často dikтую, jak se mají chovat, spíš než aby se jejich přáními nechali vést. Metody úspěšně

⁸ Německý termín *Massenpsychologie* nás nutí k upozornění: psychologie davu nesmí být zaměňována s psychologií mas. Psychologie davu v sobě nutně nenesé třídní konotaci a nemá nic společného se studiem myšlení a cítění řekněme pracující třídy.

reklamy jsou v tomto ohledu velmi poučné. Téměř vždy částečně apeluje na lidský rozum. Ale opakování pouhého tvrzení má větší váhu než racionální argumentace; to se týká i přímého působení na podvědomí, které má podobu vyvolávání příjemných, ale zcela iracionálních asociací často sexuálního charakteru.

Závěry se zdají být zřejmé, ale je třeba je vyvozovat velmi opatrně. Při běžném a často opakovaném rozhodovacím procesu je jednotlivec podroben prospěšnému a na rozum apelujícímu vlivu kladných a záporných zkušeností. Působí na něj také relativně jednoduché a neproblematické pohnutky a zájmy, do nichž se jen občas mísí rozčilení a vzrušení. Touha spotřebitelů po botách mohla být v minulosti alespoň částečně formována výrobci, kteří nabízeli atraktivní obuv a vychvalovali její přednosti. Nicméně v jakémkoliv okamžiku se jedná o upřímně míněný požadavek, jehož jednoznačnost jde za „boty obecné“. Zakouší-li spotřebitel toto přání dlouhodobě, mizí iracionalita, která ho zpočátku možná obklopovala.⁹ Navíc pod vlivem těchto jednoduchých pohnutek se spotřebitel učí jednat na základě nezaujatých rad odborníků, například ohledně domů a automobilů, a sami se v jistých oblastech odborníky stávají. Není prostě pravda, že si ženy v domácnosti nechají snadno namluvit každou hloupost, pokud jde o jídlo, potřeby pro domácnost a osácení. A jak každý obchodník dobře ví z vlastní zkušenosti, většina z nich umí trvat na tom, aby došly přesně to, co zboží, které chtějí.

To samozřejmě a ještě viditelněji platí i o té straně obrazu, která ukazuje výrobce. Ten může být bezpochyby pohodlný a může špatně odhadovat rysující se příležitosti nebo být kompetentní jiným způsobem. Existuje ale účinný mechanismus, který ho buď změní, nebo zničí. Taylorismus spočívá ve skutečnosti, že člověk může vykonávat jednoduchou ruční práci po tisíce let, a přesto to dělat neefektivně. Ale ať už vezmeme v potaz jakoukoliv úroveň průmyslové nebo komerční aktivity, nelze zpochybnit ani úmysl jednat co nejracionalněji, ani neustálé směřování k racionalitě.¹⁰

⁹ Iracionalitou je v tomto odstavci myšlena neschopnost jednat s ohledem na dané přání racionálně. Nevztahuje se na to, je-li přání samo o sobě z hlediska pozorovatele rozumné. Je důležité to zdůraznit, protože ekonomové často nadhodnocují míru iracionality spotřebitelů právě proto, že zmíněné dvě věci zaměňují. Atraktivní šaty nějaké fabričky mohou připadat panu profesorovi jako známka iracionálního chování, pro něž nemá jiné vysvětlení než reklamní umění výrobce, ale ve skutečnosti to může být právě to, po čem dívka touží. Je-li tomu tak, pak mohou být její výdaje na šaty zcela racionální ve shora uvedeném smyslu slova.

¹⁰ Zmíněná úroveň se samozřejmě liší nejen v závislosti na historickém období a geografickém umístění, ale také – v daném čase a na určitém místě – v závislosti na průmyslové oblasti a společenské třídě. Neexistuje univerzální model racionality.

A tak je to s většinou každodenních rozhodnutí, jež leží v nevelké oblasti, kterou občanova mysl postihuje v její plné realitě. Zhruba se jedná o věci, které se člověka přímo týkají – jeho rodinu, zájmy, koníčky, přátele a nepřátele, jeho městečko či ves, společenskou třídu, církev, odbory nebo jakoukoliv jinou společenskou skupinu, jejímž je aktivním členem; věci, které sám pozoruje a které jsou mu důvěrně známé bez ohledu na to, co mu říkají noviny; záležitosti, které může přímo ovlivňovat nebo spravovat a k nimž si vybudoval pocit odpovědnosti bezprostředně vyplývající z kladných nebo záporných důsledků jeho chování.

Znovu připomínáme – skutečnost, že člověk důvěrně zná lidi a věci kolem sebe a že má smysl pro realitu nebo odpovědnost nezaručuje jednoznačnost a racionalitu jeho myšlení a jednání.¹¹ K tomu by muselo být splněno ještě několik dalších podmínek a to se nestává často. Celé generace mohou například trpět kvůli iracionálním hygienickým návykům, a přesto nejsou schopny spojit své utrpení s tímto nezdravým chováním. Dokud tak neučiní, objektivní důsledky, i když se dostávají pravidelně, neovlivní subjektivní zkušenost. Z tohoto důvodu bylo pro lidstvo neuvěřitelně těžké uvědomit si vztah mezi infekcí a epidemií. Fakty sice naváděly, jak se nám může zdát, zcela jasně správným směrem, a přece koncem osmnáctého století lékaři nedělali v podstatě nic proti tomu, aby lidem napadeným infekční chorobou (spalničkami nebo neštovicemi) bránili v kontaktu s ostatními. Lze očekávat, že situace se ještě zhorší v případech, kde se projeví nejen neschopnost, ale také neochota uvědomit si vztah příčiny a důsledku, nebo tam, kde takovému uvědomění brání osobní či jiné zájmy.

Nicméně navzdory všem výhradám, které se nabízejí, má každý v rámci širšího horizontu užší oblast (její velikost se velmi liší mezi jednotlivci a skupinami a je ohraničena spíše širokou zónou než ostrou linií), která je charakterizována smyslem pro realitu, důvěrnou známostí daného prostředí nebo smyslem pro odpovědnost. Tato oblast poskytuje útočiště relativně jednoznačným aktům vůle jednotlivce. Ty mohou někdy působit nápadně hloupě, omezeně, sobecky. Ne každému je jasné, proč bychom měli, když přijde na politická rozhodnutí, uctívat jejich svatyni, a tím spíše proč bychom měli každý z těchto aktů počítat stejně a žádnému z nich nepři-

¹¹ Racionalita myšlení a racionalita jednání jsou dvě odlišné věci. Racionalita myšlení ne vždy zaručuje racionalitu jednání. A racionalita jednání nemusí být podložena předcházející vědomou úvahou a schopností správně formulovat důvody pro takové jednání. Pozorovatel, zvláště pak pozorovatel, který využívá pohovory a dotazníky, tuto skutečnost často přehlídá, a tudíž si udělá přehnanou představu o důležitosti iracionální složky v lidském jednání. To je další pramen přehánění, s nímž se tak častého setkáváme.

pisovat větší váhu. Pokud se rozhodneme svatyni politických rozhodnutí uctívat, měli bychom se přesvědčit, že není prázdná.¹²

Tato poměrná jednoznačnost aktů vůle a racionalita chování hned nezmizí, i když se vzdálíme od každodenních domácích a pracovních záležitostí, které nás utvářejí a ukáží. Některé oblasti veřejného života jsou pro občana rozumem uchopitelnější, jiné méně. Mezi ty srozumitelnější patří především záležitosti místní. Všichni si umíme představit člověka – často je to typická postava –, který prohlašuje, že místní správa není jeho věc, a hostejně krčí rameny nad metodami, jež by ve vlastní kanceláři nestupěl za nic na světě. Šlechtní občané mentorsky káží o odpovědnosti voliče a daňového poplatníka, pravidelně zjišťují, že voliči necítí odpovědnost za to, co dělají politici místní správy. Nicméně především v komunitách dostatečně malých na to, aby byli jejich členové v osobním kontaktu, je lokální patriotismus velmi důležitým faktorem pro „rozhybání demokracie“. Městské problémy se v mnoha ohledech podobají problémům průmyslového koncernu. Člověk, který rozumí problémům podniku, ale spoň do určité míry rozumí i problémům města. Výrobce, hokynář nebo dělník nemusí vystupovat ze svého světa, aby si udělali racionální názor (ať už dobrý či špatný) na čištění ulic nebo práci radnice.

Kromě toho existuje mnoho celostátních záležitostí, které se dotýkají jednotlivců a skupin natolik přímo a neomylně, že vyvolávají dostatečně upřímné a jednoznačné akty vůle. Mezi nejdůležitější v tomto ohledu patří ty, které přímo ovlivňují osobní peněžitý zisk jednotlivých voličů a jejich skupin – přímé platby, ochranná cla, monetární politika atd. Zkušenosti sahající až do starověku ukazují, že voliči v takových záležitostech reagují více méně pohotově a racionálně. Ale klasická doktrína demokracie z této racionality zřejmě příliš mnoho nezíská. Voliči se v takovýchto příležitostech jeví jako špatní a zaujatí soudci¹³ a často špatně vyhodnocují i své vlastní

¹² Čtenář by měl vědět, že mluvíme-li o jednoznačných a správných aktech vůle, nechci je povýšit na nejdůležitější data pro různé druhy sociálního průzkumu. Samozřejmě, že jsou samy produktem společenského procesu a prostředí. Chci jen říci, že je lze využít jako informaci pro cílený ekonomický výzkum, podle kterého lze kdykoliv z „daných“ přání a „daného“ vkusu určit ceny a není třeba provádět pokaždé její analýzu. Podobně můžeme pro účely naší studie hovořit o upřímné a jednoznačné vůli, která existuje nezávisle na pokusech o její vyvolání, ačkoliv připouštíme, že tato vůle či přání je výsledkem vlivu prostředí včetně propagandy. Rozlišení mezi upřímným a uměle vyvolaným přáním (viz níže) není jednoduché a nelze ho aplikovat na všechny případy a ke všem účelům. Nám k tomu nicméně postačí a poslouží zdravý rozum.

¹³ Důvodem, proč Benthamovi stoupenci toto zcela přehlédli je, že nepočítali, že v moderním kapitalismu budou lidové masy tak manipulovatelné. Ve své politické teorii se dopustili stejné chyby jako v teorii ekonomické. Nestyděli se tvrdit, že „lid“ doká-

dlohodobé zájmy, protože v politice se uplatní pouze slib vztahující se ke krátkému období a efektivně se prosadí jen krátkodobá racionalita.

Nicméně vzdálíme-li se od soukromých rodinných zájmů a podnikatelské kanceláře ještě více a ocitneme-li se v oblasti národních a mezinárodních záležitostí, které nemají jasnou a přímou návaznost na zmíněné soukromé zájmy, přestanou individuální vůle, chápání skutečnosti a dedukce splňovat podmínky klasické doktríny. Zajímavé na tom je, že jádrem problému se zdá být naprostá ztráta smyslu pro realitu.¹⁴ Velké politické otázky obvykle mají své místo v psychické ekonomice typického občana vedle mimopracovních zájmů, které ještě nejsou skutečným hobby, a bývají předmětem nezávazné konverzace. Jsou přece tak vzdálené, něčím úplně jiným než konkrétní obchodní nabídka. Nehrozí tu žádná nebezpečí a kdyby přece, určitě nepřijde o nic vážného. Člověk jako by se pohyboval ve fiktivním světě.

Tento omezený pocit skutečnosti má za následek nejen snížený smysl pro odpovědnost, ale také nedostatek faktické vůle. Člověk má svá přání, sny a důvody k nářkům, ale především má něco, co miluje, a co nenávidí. Ale to obvykle neznamená tožek co vůle – psychický protějšek cílevědomého a odpovědného činu. U soukromého občana totiž hloubání o věcech veřejných nevyvolá takovou vůli a chybí mu úkoly, které by mu ji pomohly vypěstovat. Patří ke členům nepoužitelné komise, komise celostátní, a proto při hraní bridže vynaloží větší úsilí než při řešení politických problémů.¹⁵

Snížený smysl pro odpovědnost a nedostatek faktické vůle zase vysvětlují, proč je ve věcech domácí a zahraniční politiky průměrný občan tak neinformovaný a chybí mu úsudek. Je to však daleko více šokující u lidí, kteří jsou vzdělaní a v mimopolitickém životě aktivní, než u jedinců nezdělaných a žijících ve skromných podmínkách. Informací je totiž dost a jsou snadno k dispozici. Ale to podle všeho nic neznamená. Asi bychom

že nejlépe zhodnotit vlastní individuální zájmy a ty že se nutně kryjí se zájmy všech lidí. Měl to o to snazší, že ve skutečnosti – ale neúmyslně – filozofovali s ohledem na buržoazní zájmy, které by získaly více od státu šetrného než z různých darů a úplatků.

¹⁴ „Palčivý smysl pro realitu“ Williama Jamese. Závažnost tohoto bodu zdůrazňoval Graham Wallas.

¹⁵ Do této problematiky vneseme trochu světla tím, že se zeptáme sami sebe, proč se u partičky bridže projeví daleko více inteligence a zdravého úsudku než fekneme v politické diskusi mezi nepolitiky. V bridži je náš úkol přesně dán, řídíme se stanovenými pravidly a je zřejmé, kdy jsme úspěšní, a kdy ne. Snažíme se chovat odpovědně, protože každá chyba se okamžitě projeví a bude jasné, kdo se jí dopustil. Vzhledem k tomu, že tyto podmínky neplatí pro jednání typického občana na poli politiky, je zřejmé, proč mu zde chybí ta ostrážitost a úsudek, kterých je schopen při vykonávání své profese.

se tomu neměli divit. Stačí porovnat, jaký má například právník přístup ke své kauze a jak se staví k politickým skutečnostem, o kterých se dočte v novinách, a zjistíme, o co tu jde. V prvním případě je schopen zhodnotit důležitost jednotlivých faktů, protože k tomu má potřebnou kvalifikaci získanou dlouholetou zkušeností a podpořenou zájmem o profesionální kompetentnost. Na tomto základě přizpůsobuje svoje poznatky, svůj intelekt a svou vůli potřebám té které kauzy. Ve druhém případě žádnou kvalifikaci nemá. Neobtěžuje se získávat informace nebo je využít, aby kriticky zhodnotil situaci, přestože dobře ví, jak na to. A nemá dost trpělivosti, aby se pouštěl do složité debaty. A bez iniciativy vycházející z bezprostředního smyslu pro odpovědnost bude tvář v tvář množství dostupných a pravdivých informací převládat neznalost a ignorance i navzdory záslužným snahám, jež chtějí prostřednictvím přednášek a diskusních kroužků nejen informaci předat, ale také lidi naučit, jak s ní zacházet. Není možné říci, že tato práce nepřináší výsledky, ale jsou opravdu malé. Těžko lze někoho postrikovat po žebříku, když sám nepohybuje rukama a nohama.

Jakmile typický občan vstoupí na jeviště politiky, snižuje se úroveň jeho duševního výkonu. Argumentuje a analyzuje způsobem, který by v oblasti svých opravdových zájmů sám uznal za infantilní. Stává se z něj zase primitiv. Jeho myšlení je asociální a emotivní.¹⁶ To vede ke dvěma zlověstným závěrům.

Za prvé, i kdyby se ho nesnažila ovlivnit politická uskupení, typický občan by měl na poli politiky sklony podléhat neracionálním nebo iracionálním předsudkům a podnětům. Chatrnost rozumové analýzy a chybnější logické odůvodnění výsledků, ke kterým dospěje, to dostatečně vysvětlují. Navíc prostě proto, že „není u toho srdcem“, uvolní své morální zábrany a nechá se občas unést temnými pohnutkami, které mu podmínky soukromého prostředí jinak pomáhají tlumit. Ale pokud jde o racionalitu jeho vývodů a závěrů, stejně špatné pro něj je, když se podvolí šlechtnému pobouření. Ztíží mu to totiž schopnost vidět věci ve správných proporcích nebo si všimnout více než jednoho aspektu dané problematiky. Pokud se i někdy vynoří z mlhy nejasných názorů a prokáže, že má jednoznačnou vůli (jak ji постуčuje klasická doktrína demokracie), projeví se pravděpodobně ještě hloupěji a nezodpovědněji než obvykle. To by v kritických okamžicích mohlo být pro jeho vlast osudné.¹⁷

¹⁶ Viz kapitola XII.

¹⁷ Nelze zpochybňovat závažnost takových výbuchů. Ale lze pochybovat o jejich opravdovosti. Rozbor mnoha případů ukáže, že jsou vyprovokovány aktivitou jistých skupin a nejde o spontánní reakci lidí. V takovém případě spadají do druhé kategorie

Za druhé, čím chatrnější je logika veřejného mínění, čím větší nedostatek kritického náhledu a racionalizujícího vlivu osobní zkušenosti a odpovědnosti, tím větší je šance pro skupiny, které jsou v politice schopné štípat dříví, až třísky létají. Taková seskupení se mohou skládat z profesionálních politiků nebo představitelů ekonomických zájmů; z idealistů různého ražení nebo prostě z lidí, kteří mají potřebu se zviditelnit a režirovat politickou show. Sociologická charakteristika těchto skupin je pro naši argumentaci irelevantní. Důležité je zde to, že vzhledem k tomu, jak se v politice projevuje lidská přirozenost, jsou tyto skupiny schopny ovlivňovat a v rámci velmi široce omezených možností dokonce formovat vůli lidu. Při analýze politického procesu máme tedy co do činění ne s vůlí ryzí, ale uměle vytvořenou. Často je takový artefakt tím jediným, co ve skutečnosti odpovídá tomu, co klasická doktrína nazývá *volonté générale*. Vůle lidu pak není hnací silou politického procesu, ale jeho produktem.

Způsob, jakým je v politice nakládáno s problémy a vůlí lidu ve vztahu k těmto problémům, přesně odpovídá praktikám komerční reklamy. Setkáváme se se stejným apelem na podvědomí, stejným záměrem vytvořit kladné a záporné asociace, které jsou tím účinnější, čím méně jsou racionální. Setkáme se s touž vágností a zamlčováním a při ovlivňování tvorby názorů lidí je používán stejný trik spočívající ve vytváření úsudku neustálým opakováním nějakého tvrzení; tento trik je tím úspěšnější, čím více se vyhýbá racionální argumentaci a nebezpečí, že probudí v lidech schopnost kritiky. A tak dále. Jenže tento postup má na politickém poli daleko větší dopad, než je tomu v soukromém a profesním životě. Ani obrázek té nejkrásnější dívky světa nakonec nezabrání tomu, aby se špatná cigareta přestala prodávat. V případě politických rozhodnutí žádný takový ochranný mechanismus nefunguje. Mnoho zásadních politických rozhodnutí z povahy věci vylučuje provádění veřejných experimentů při snesitelných nákladech. A i když to možné je, není tak snadné jako u cigarety dojít k úsudku, protože důsledky není tak snadné interpretovat.

Takové manýry ovšem snižují – v míře naprosto nevídané ve světě komerční reklamy – i ty formy politické reklamy, která prohlašuje, že skutečně apeluje na rozum. Pro pozorovatele jsou každopádně neracionální apely a bezbranná oběť ještě nápadnější, když jsou maskovány fakty a argumenty. Již jsme viděli, proč je tak těžké podat veřejnosti nezaujatou informaci o politických problémech a vyložit z ní vyplývající závěry a proč informa-

jeví, kterými se budeme zabývat. Osobně se domnívám, že existují případy, za kterými stojí ryzí citění. Ale nemohu vyloučit, že by analýza odhalila v jejich pozadí snahu o manipulaci.

ce a argumentace týkající se politických záležitostí budou „zaregistrovány“ pouze tehdy, budou-li odpovídat představě, které si o nich občan udělal. Obyčejně ale tyto zakořeněné představy nejsou dostatečně jednoznačné, aby se promítly do konečných závěrů. Poněvadž i ony mohou být výsledkem politického ovlivňování voličů, účinná politická argumentace je téměř nevyhnutelně pokusem o vymýcení stávající vůle, a nikoliv snahou tuto vůli realizovat nebo občanovi pomáhat při rozhodování.

Informace a argumenty, kterým se k občanovi podařilo proniknout, se pravděpodobně stanou nástroji politických záměrů. Protože první věc, kterou člověk při obraně svých zájmů a ideálů udělá, je, že zalže, dá se očekávat – a je tomu nakonec skutečně tak –, že účinná informace bude téměř vždy pokřivená nebo neúplná¹⁸ a efektivní argumentace bude spočívat především v povýšení určitých tvrzení na a priori pravdivé výroky a v eliminaci jiných, čímž se omezí na pouhou manipulaci, o které již byla řeč. Čtenář, který mě podezřívá z neoprávněného pesimismu, nechť se zamyslí nad tím, zda někdy slyšel nebo dokonce sám prohlásil, že by se ta či ona nevhodná věc neměla říkat na veřejnosti nebo že určitý způsob myšlení, byť hodnotný, je nepřijatelný. Dokáže-li se člověk, jehož je ve shodě se všemi současnými normami možno pokládat za váženého a dokonce šlechetného, smířit s důsledky tohoto stavu věcí, neukazuje tím, co si myslí o přednostech, nebo dokonce o existenci vůle lidu?

To vše má samozřejmě svá omezení.¹⁹ Je mnoho pravdy na Jeffersonově výroku, že lidé jsou nakonec moudřejší než jedinec, nebo na Lincolnově tvrzení, že není možné „tahat pořád všechny lidi za nos“. V obou výrocih je kladen velký důraz na dlouhodobý aspekt. Je samozřejmě možné argumentovat tím, že v adekvátně dlouhém období kolektivní vědomí vyprodukuje názory, které nás nezdědka udivují tím, jak jsou rozumné a pronikavě přesné. Dějiny se nicméně sestávají z řady krátkodobých situací, které mohou nadobro změnit chod událostí. Mohou-li být lidé krátkodobě „taháni za nos“ a postupně přinuceni k něčemu, co vlastně vůbec nechťejí, a nejedná-li se o ojedinělý a zanedbatelný případ, pak žádný úsudek *post factum* nezmění nic na tom, že ve skutečnosti si lidé otázky nekladou a o těchto záležitostech nerozhodují, nýbrž že otázky jsou kladeny za ně a za ně také jsou také přijímána řešení, která ovlivňují jejich osud. Stoupenec demokracie má více než kdokoliv jiný všechny důvody pro to, aby tento fakt přijal a očistil svou víru od nařecení, že je založena na klamu.

¹⁸ Neúplná informace, je-li pravdivá, je způsob, jak lhát, a přitom říkat pravdu.

¹⁹ Tato omezení by byla viditelnější, kdyby se více záležitostí řešilo referendem. Politici asi vědí, proč se skoro vždy staví proti této instituci.

IV. Proč klasická doktrína přežívá

Jak je možné, že doktrína tak evidentně popírající skutečnosti přežila a stále má své místo v lidských srdcích a v oficiální mluvě jednotlivých vlád? Fakty, které hovoří ve prospěch jejího opuštění, jsou všem známy. Všichni je uvádějí naprosto otevřeně a často s jistotou dávkou cynismu. Doktrína je teoreticky založena na utilitárním racionalismu, který je dávno mrtev a nikdo ji už nepřijímá jako vhodnou teorii politického útvaru. Nicméně na zmíněnou otázku není těžké odpovědět.

Za prvé, ačkoliv klasickou doktrínu o kolektivních krocích možná nepotvrzují výsledky empirické analýzy, opírá se o spojení s náboženským cítěním, na které jsme již odkazovali. Na první pohled to možná není zcela patrné. Vůdčí osobnosti utilitarismu nebyly nábožensky založeny v běžném smyslu slova. Ony samy se považovaly za protinábožensky orientované a obecně o nich bylo takto smyšleno. Hrdě se hlásily k tomu, že nejsou metafyziky a u náboženských institucí a hnutí své doby nebyly oblíbeny. Stačí ale jen letmý pohled na jejich představu o společenských procesech a objevíme v ní základní rysy protestantismu, z něhož v podstatě vychází. Intelektuál, který odvrhl náboženství, našel totiž jeho náhražku v utilitarismu. Pro ty, kteří si udrželi své náboženské přesvědčení, se klasická doktrína stala jeho politickým doplňkem.²⁰

Jakmile tuto doktrínu – a tím i ten typ demokratického přesvědčení, který z ní vychází – převedeme do náboženských kategorií, změní se zcela její charakter. Padají logické zábrany týkající se Obecného Dobra a Nejvyšších Hodnot. Řešení této problematiky je v rukou stvořitele, to jeho záměr určuje a posvěcuje vše. Co se zdálo nejednoznačným a bezdůvodným, je najednou jasné a přesvědčivé. Například hlas lidu je hlasem božím. Nebo „rovnost“. O jejím významu není pochyb a dokud se pohybujeme v oblasti empirické analýzy, není žádný racionální důvod proč ji vyzdvihovat na postulát. Ale rovnost je velmi silným prvkem křesťanství. Spasitel zemřel pro všechny – nedělal rozdíly mezi jednotlivci ani mezi společenskými třídami. Tím potvrdil skutečnou hodnotu lidské duše, hodnotu, kterou není možné stupňovat. Copak to není také potvrzením – a podle našeho názoru jediným možným²¹ – výroku „každý, to zname-

²⁰ Všimněme si analogie se socialistickým přesvědčením, které také nahradilo křesťanskou víru nebo se stalo jejím doplňkem.

²¹ Lze namítnout, že je sice těžké slovu „rovnost“ přiřadit nějaký *obecný* význam, ale ten je možné téměř vždycky vyvodit z kontextu. Například z okolností, za jakých byl přednesen gettysburgský projev, lze vydedukovat, že tvrzením, že „lidé jsou stvořeni jako sobě rovni“, Lincoln prostě myslel rovnost právního statutu proti nerovnosti vyplývající

ná jeden; nikdo není víc než jeden“, který dodává nadpozemskou příchutí článkům demokratické víry? Výše uvedená interpretace neodpovídá na všechny otázky, ale alespoň objasňuje mnohé z toho, co by jinak bylo nevysvětlitelné nebo ve skutečnosti nesmyslné. Především vysvětluje postoj věřícího ke kritice. Stejně jako v případě socialismu, i zde zásadní nesouhlas není pouze chybou, ale hříchem, a nevyvolá jen logický protiargument, ale také morální pobouření.

Můžeme se na celou záležitost podívat z jiné strany a říci, že takto zdůvodněná demokracie přestává být pouhou metodou, o které lze racionálně diskutovat jako třeba o využití parního stroje nebo desinfekčního prostředku. Vlastně se stává tím, co jsem na jiném místě považoval za nemožné, tedy ideálem nebo spíše součástí ideálního schématu věcí. Jen samotné slovo demokracie se může stát praporem, symbolem všeho, co je člověku drahé, co ho citově váže k jeho národu, bez ohledu na racionální zdůvodnění. Na jedné straně se otázka, jak se různé výroky založené na víře v demokracii shodují s politickými skutečnostmi, stává irelevantní asi tak jako pro katolíka vztah mezi nadpřirozenou svatozáří obklopující papežský stolec a činy Alexandra VI. Na druhé straně demokrat podobného ražení sice přijímá postuláty o rovnosti a bratrství, ale je také s to se ve svém postavení nebo jednání od nich odchýlit a otevřeně takové chování schvalovat. Není to ani nelogické. Fakta nejsou proti nejvyšší etické hodnotě nebo mystické naději žádným argumentem.

Za druhé je pravda, že forma a výroky či fráze spojené s klasickou demokracií jsou pro mnohé národy spjaty s historickým vývojem a událostmi, které většina obyvatel hodnotí velmi kladně. Je pravděpodobné, že opozice vystupující proti etablovanému režimu toho využije, ať už jsou její význam a společenské kořeny jakékoliv.²² Pokud nakonec zvítězí a následující vývoj bude uspokojivý, zmíněné výroky a formy zakoření v národní ideologii.

Zářným příkladem jsou Spojené státy. Samotná jejich existence jako svrchovaného státu je spojena se zápasem proti monarchistické a aristo-

cí z otrokářství. Tento výklad je dostatečně jasný. Ale když si položíme otázku, proč by měl být morálně a politicky závazný a pokud nechceme odpovědět: „Protože všichni lidé jsou svým založením stejní“, můžeme se zase jen dovolávat božského výroku tlumočeného křesťanskou vírou. Takové řešení možná implikuje slovo „stvoření“.

²² Mohlo by se zdát, že bychom měli udělat výjimku pro opozici, která vede k otevřeně autokratickému režimu. Ale většina příkladů z historie ukazuje, že i taková opozice se vyvinula demokratickou cestou a opírala svou vládu o souhlas lidu. Césara nezavraždili plebejové. Aristokratictí oligarchové, kteří ho skutečně zabili, také používali demokratické fráze.

kratické Anglii. Už v období Grenvillovy správy Američané, až na hrstku lojalistů, přestali anglického monarchu považovat za svého krále a anglickou aristokracii za svou aristokracii. Během války za nezávislost bojovali proti monarchovi, který se fakticky i v jejich přesvědčeních a pocitech stal cizím panovníkem, a s cizí aristokracií, která zasahovala do jejich politických a ekonomických zájmů. Ale od počátku nepokojů nahlíželi na svou věc, jež byla v podstatě otázkou státní, ve světle lidských práv a principů klasické demokracie jako na antagonismus „lidu“ a „vládce“, v kategoriích „práv člověka“ a ve světle obecných zásad klasické demokracie. Deklarace nezávislosti a Ústava pak tyto principy převzaly. Následoval úžasný rozvoj, který do sebe vtáhl a uspokojil většinu lidí, a zdálo se, že jen potvrzuje doktrínu zanesenou v „posvátných“ národních dokumentech.

Opozici se zídka podař ztvrdit, je-li vládnoucí skupina ve fázi rozvoje moci a úspěchu. V první polovině devatenáctého století nabývaly opozice hlásící se ke klasické doktríně demokracie na síle a nakonec zvítězily nad vládami, které byly – především v Itálii – očividně ve stadiu rozkladu a staly se ukázkou nelkompetentnosti, krutosti a zkorumpovanosti. Přirozeně, byť ne zcela nelogicky, to posílilo víru v toto krédo, pro něž navíc bylo výhodou srovnání se zaostalými pověrami, které podporovaly staré vlády. Za daných okolností znamenala demokratická revoluce příchod svobody a slušných životních podmínek a demokratické přesvědčení se stalo evangeliem hlásajícím zlepšení a vládu rozumu. Jistěže se tato převaha musela nakonec vytratit a v celé své nahorě se musela ukázat propast mezi doktrínou a praxí demokracie. Úchvatné červánky úsvitu však vyhasínaly jen pomalu.

Za třetí, nesmíme zapomínat, že existují společenské modely, v nichž je klasická doktrína demokracie fakticky uplatnitelná s dosti velkou přesností. Už jsme zmínili, že se jedná o malá a primitivní společenství, která mimochodem posloužila autorům doktríny za vzor. Platí to také pro společnosti, jež nejsou primitivní, ale nesmí být příliš různorodé a nesmí se potýkat s vážnými problémy. Nejlepším příkladem je Švýcarsko. Ve světě rolníků, kde kromě hotelů a bank není soustředěn velký kapitalistický průmysl, je tak málo věcí, které by se mohly stát předmětem sporu, a politické problémy jsou tak jednoduché a ustálené, že se v nich drtívá většina obyvatel orientuje a shodne se na nich. Ale dojdeme-li k závěru, že v takových případech se klasická doktrína blíží skutečnosti, musíme okamžitě dodat, že se tak děje nikoliv proto, že popisuje skutečný proces politického rozhodování, ale proto, že není třeba přijímat žádná velká rozhodnutí. A konečně, znovu se odvoláme na příklad Spojených států, abychom ukázali, že klasická doktrína někdy dělá dojem, že je aplikovatelná

ná i na velké a velmi různorodé společenství, které řeší závažné problémy – ovšem zmírněné příznivými podmínkami. Do okamžiku, než Spojené státy vstoupily do první světové války, zabývala se společnost především tím, jak ekonomicky využít přírodní podmínky. Dokud nic tento stav vážněji nenarušilo, pro průměrného občana nemělo v podstatě nic zásadní význam. Na dovádění politiků pohlížel s bodrým opovržením. Některé společenské skupinky se živě zajímaly o celní tarify, stříbro, zlořády místní správy nebo o občasně šarvátky s Anglií. Lid jako celek se ale o takové věci moc nestaral, s výjimkou jedné vážné neshody, která nakonec skončila katastrofou ve formě občanské války.

A za čtvrté, politici mají samozřejmě v oblibě fráze, které lichotí masám a které jim dávají jedinečnou příležitost nejen k tomu, aby se mohli vyhnout odpovědnosti, ale také aby jménem lidu rozdrtili své protivníky.

DALŠÍ TEORIE DEMOKRACIE

I. Konkurenční boj o politické vedení

Domnívám se, že většina teoretiků politiky dnes již přijímá kritiku, kterou jsme v předchozí kapitole vznesli proti klasické doktríně demokracie. Většina z nich také asi souhlasí – nebo brzy bude – s tím, že je třeba vytvořit jinou teorii, životní realitě bližší, která zároveň zachrání mnohé z toho, co obhájci demokratické metody tímto termínem rozumějí. Stejně jako teorii klasickou ji můžeme sevřít do rámce definice.

Vzpomínáme si, že naše největší problémy s klasickou teorií spočívaly v tezi, že „lidé“ mají jednoznačný a racionální názor na každou problematiku a že ho v demokracii uplatňují výběrem „zástupců“, kteří se starají o to, aby byl tento názor uplatněn v praxi. V tomto pojetí hraje tedy výběr zástupců druhořadou roli. Prvořadý je tu cíl demokratického zřízení, kterým je propůjčovat voličům moc rozhodovat o politických otázkách. Zkusme tyto role obrátit a představme si, že rozhodování voličů je druhořadé a výběr zástupců, kteří pak de facto rozhodují, že má prvořadý význam. Podívejme se tedy na celou problematiku tak, že úlohou lidu je vytvořit vládu nebo nějaký zprostředkovatelský orgán, který se pak postará o vytvoření moci výkonné.¹ Naše definice zní: demokratická metoda je takové institucionální zřízení, které umožňuje činit politická rozhodnutí a v němž jednotlivci získávají rozhodovací moc v konkurenčním zápase o voličův hlas.

Při obhajobě a vysvětlováním této myšlenky rychle zjistíme, že pokud jde jak o věrohodnost předpokladů, tak o udržitelnost tvrzení, dostáváme daleko lepší teorii demokratického procesu.

¹ Polkrytecké spojení „výkonná moc“ je zavádějící. Přestane jím být v momentě, kdy ho použijeme ve stejném smyslu, v jakém jsme zvyklí používat spojení „výkonný ředitel“ průmyslové korporace. Náplní jeho práce je také daleko více než „vykonávat“ vůli akcionářů.

Za prvé, máme poměrně účinné kritérium, pomocí něhož odlišíme demokratické vlády od jiných. Přesvědčili jsme se, že klasická teorie se v tomto bodě potýká s problémy, protože jak vůli lidu, tak jeho dobro mohly v historii prosadit stejně dobře nebo možná lépe vlády, které bychom v souladu s jakýmkoli užitím tohoto termínu nemohli hodnotit jako demokratické. Nyní jsme v o něco lepší situaci částečně proto, že jsme se rozhodli zdůraznit *modus procedendi*, jehož přítomnost nebo absence lze většinou snadno prokázat.²

Například parlamentní monarchie, dejme tomu anglická, splňuje podmínky pro demokratickou metodu, protože monarcha je v podstatě nucen jmenovat do vlády ty, které vybere parlament. „Konstituční“ monarchii demokratickou nazývat nelze, protože voliči a parlament sice mají stejná práva jako v parlamentní monarchii, ale nemohou prosadit svou vůli pokud jde o vládní kabinet – jeho ministři jsou prakticky i formálně ve službách panovníka, který je může do funkce jmenovat, nebo z ní odvolat. Takové uspořádání může být pro lidi uspokojivé a voliči to mohou dát najevo i tím, že budou hlasovat proti návrhům na změnu. Panovník může být natolik populární, že je schopen porazit všechny soupeře ucházející se o nejvyšší funkci. Ale protože neexistuje mechanismus, který by skutečnou konkurenci zajistil, nevyhovuje tento příklad naší definici.

Za druhé, teorie spojená s naší definicí ponechává dostatečný prostor na to, abychom zohlednili životně důležitou roli vůdce. Klasická teorie takovou možnost nedávala, ale jak jsme viděli, připisovala voličstvu zcela nerealistickou míru iniciativy, což se v podstatě rovnalo naprostému opomíjení vůdcovství. Ale kolektivní chování je vlastně založeno téměř výhradně na přijetí vůdčí síly – vůdcovství je mechanismem převládajícím v prakticky každém kolektivním kroku, který není jen pouhou bezděčnou reakcí. Teze o způsobu fungování a výsledcích demokratické metody, které to berou v úvahu, jsou daleko realističtější. Nezastaví se jen u naplňování *volonté générale*, ale posouvají se v tom směru, že ukazují, jak se taková vůle rodí a jakým způsobem dochází k jejímu nahrazování a falšování. To, co jsme nazvali uměle vytvořenou vůlí lidu, již nestojí mimo teorii jako odchylka, jejíž absence si zbožně přejeme – vstupuje na základní rovinu, jak to má být.

Za třetí, existuje-li vůbec skupinový akt vůle (například vůle nezaměstnaných získat podporu nebo vůle některých skupin, aby jim bylo pomoci), naše teorie ho nezanedbává. Naopak, nyní můžeme vůli přisoudit přesně tu roli, kterou má hrát. Takové akty vůle se zpravidla neprosazují sa-

² Viz však čtvrtý bod níže.

močinně a přímo. Mohou být silné a jednoznačné, a přesto často zůstávají po desetiletí latentní, dokud se na ně nezaměří politická osobnost, která z nich učiní politický faktor. Politik nebo jeho zástupci je organizují, rozvíjejí a do své konkurenční nabídky včlení ještě další vhodné složky. Vzájemné působení dílčích zájmů a veřejného mínění a způsob, jakým utvářejí politickou situaci, jsou tak vidět v novém a daleko jasnějším světle.

Za čtvrté, naše teorie samozřejmě nemůže být jasnější, než je koncepce konkurence o vůdčí pozici. Tato koncepce nastoluje stejné obtíže, s jakými se setkáme v oblasti konkurence ve sféře ekonomické, bylo by tedy záhodno je porovnat. V ekonomickém životě nikdy nevidíme úplnou absenci konkurence, zřídka kdy je ale dokonalá.³ Podobně i v politice vždy existuje konkurence o přízeň lidí, i když možná jen potenciální. Pro zjednodušení jsme konkurenční boj o vedoucí pozici, kterým definujeme demokracii, omezili na všem otevřenou soutěž o hlasy ve svobodných volbách. Děláme to proto, že demokracie je pro vedení konkurenčního zápasu podle všeho uznávanou metodou a volby jsou prakticky jedinou dostupnou možností jeho naplnění pro libovolně velká společenství. Kromě toho jsou tak vyloučeny mnohé metody zabezpečení vůdcovství,⁴ které by vyloučeny být měly, jako například vojenská vzpoura, zatímco jiné vyloučit nelze. Jde o případy nápadně se podobající ekonomickým praktikám, které nazýváme „nekalá“ konkurence nebo „klamavá“ konkurence či omezení konkurence. Vyloučit je nelze prostě proto, že bychom jinak měli co do činění s naprosto nerealistickým ideálem.⁵ Mezi tímto v praxi neexistujícím ideálem a případy, kde je veškerá konkurence vůči etablovaným vůdcům potlačována silou, je celá škála situací, v nichž demokratická metoda nepostřehnutelnými kroky postupně přechází v autokracii. Naším úkolem je nicméně porozumět, nikoli filozofovat, a potom je taková situace naprosto v pořádku. Hodnota našeho kritéria tím vážně narušena není.

Za páté, naše teorie, jak se zdá, také objasňuje vztah mezi demokracií a svobodou jednotlivce. Svoboda jednotlivce je v podstatě sféra, v níž si člověk vládne sám a jejíž hranice jsou historicky proměnlivé – *žádná*

³ V Části II jsme uvedli příklady problémů, které z toho plynou.

⁴ Zároveň jsou ale vyloučeny metody, kterých by se to týkat nemělo, například tichý souhlas voličů s tím, že někdo zastává vedoucí postavení, nebo volby *quasi per inspirationem*, tedy jakoby vyšším vnuknutím. Ty se od hlasování liší jen formálně. Ale první zmiňovaný příklad není bez významu ani v současné politice. Vliv, který ve své straně má její předseda, je často založen jen na tichém souhlasu s jeho vůdcovstvím. Relativně vzato jsou to detaily, které načrtnu jako je tento může, domnívám se, pominout.

⁵ Stejně jako v ekonomice jsou některá omezení součástí právních a morálních principů společnosti.

společnost netoleruje absolutní svobodu, a to ani svědomí a vyjadřování, a *žádná* společnost také neredukuje tuto sféru na nulu –, a je tedy otázkou stupně. Viděli jsme již, že demokratická metoda v porovnání s jinou politickou metodou za jinak stejných okolností nutně nezaručuje větší míru svobody jednotlivce. Může tomu být docela dobře naopak. Ale přesto mezi demokracií a svobodou jednotlivce vztah je. Pokud je alespoň v principu každému zaručena svoboda účasti na volebním konkurenčním boji o politickou moc,⁶ znamená to většinou – i když ne vždy – *pro všechny* značnou míru svobody slova. Především je obvykle do značné míry zaručena svoboda tisku. Vztah mezi demokracií a svobodou není zcela těsný a může být upravován. Nicméně z úhlu pohledu intelektuála je velmi důležitý. To je vše, co bylo k tomuto vztahu záhodno říci.

Za šesté bych chtěl zdůraznit, že označil-li jsem za primární úkol voličstva vytvořit vládu (přímo nebo prostřednictvím dalšího orgánu), myslím jsme tím také úkol opačný, tedy ji odvolat. V prvním případě se jedná o přijetí vůdce nebo vedoucího skupiny, ve druhém o jejich odmítnutí. Toto připomenutí chce zajistit prvek, který by čtenáři mohl chybět. Je možno se domnívat, že voliči politiky dosazují do funkcí a zároveň je kontrolují. Jenomže vzhledem k tomu, že voličstvo obvykle nemůže své politické vůdce usměrňovat jinak, než že je nebo parlamentní většinu, která je podporuje, znovu nevolí, omezíme tento problém na rámec naší definice. Občas sice dochází ke spontánnímu vyjádření odporu, který je schopen svrhnout vládu, přimět ministra k demisi nebo jinak si vynutit určité kroky. Jde však o výjimečné případy a jak uvidíme, neodpovídají duchu demokratické metody.

Za sedmé, naše teorie vrhá potřebné světlo na jeden dávný spor. Každý, kdo souhlasí s klasickou doktrínou demokracie, a v důsledku toho je přesvědčen, že funkcí demokratické metody je zaručovat, aby se o problémech rozhodovalo a politika se utvářela v souladu s vůlí lidu, musí narazit na to, že i kdyby byla vůle lidu jednoznačná a skutečná, rozhodnutí přijatá prostou většinou by ji často nevyjadřovala, ale překrucovala. Je jasné, že vůle většiny je právě jen vůle většiny, a proto nemůže být ztotožňována s vůlí „lidu“. Lid je totiž mozaikou, kterou většina prostě nemůže „zastupovat“. Postulovat jejich totožnost v definici problémů neřeší. O skutečné řešení se nicméně pokusili autoři různých návrhů poměrného zastoupení.

Tyto návrhy sklídily nepřívznivou kritiku vycházející především z praktického základu. Je zřejmé nejen to, že poměrné zastoupení umožňuje, aby se prosadila celá řada zvláštností, ale také může stát demokracii v cestě

⁶ Svobodný v tomtož smyslu, v němž si člověk může otevřít další textilní továrnu.

lk vytvoření efektivní vlády, a v krizových okamžicích je tedy nebezpečné.⁷ Ale ještě než dojdeme k závěru, že je-li demokratický princip aplikován do důsledků, je demokracie neproveditelná, měli bychom si položit otázku, jestli tento princip opravdu vyžaduje poměrné zastoupení. Tak tomu totiž není. Vede-li hlasování voličů skutečně k tomu, že zvolení přijímají roli vůdců, pak předpoklady pro poměrné zastoupení přestávají být závazné a argumentace, která ho podporuje, se hroutí. Uplatnění demokratického principu tu jednoduše znamená, že otevírá vlády se chopí ti, kteří mají větší podporu než každý z konkurenčních jedinců nebo týmů. Většinový systém tedy z hlediska logiky demokratické metody obstojí, i když z úhlu pohledu, který leží mimo tuto logiku, ho lze nadále odsuzovat.

II. Použití principu

Vyzkoušejme si teď shora nastíněnou teorii na několika nejdůležitějších rysech struktury a fungování politiky v demokratických zemích.

1. Řekl jsem, že prvořadým úkolem hlasování voličů je vytvoření vlády. To může znamenat i zvolení celé skupiny úředníků. Takový postup se ale týká především místních zastupitelstev a zabývat se jím nebudeme.⁸ Nás bude zajímat celostátní vláda. Můžeme říci, že vytvořit ji v podstatě znamená rozhodnout, kdo ji povede.⁹ Takovému jedinci říkáme, jak jsme již jednou učinili, ministerský předseda nebo premiér.

Je jen jedna demokracie, kde hlasy voličů vybírají premiéra přímo, totiž Spojené státy.¹⁰ V ostatních případech hlasy voličů nevedou přímo

⁷ Argumenty proti poměrnému zastoupení byly předneseny profesorem F. A. Hermensem v „The Trojan Horse of Democracy“, *Social Research*, listopad 1938.

⁸ Děláme to jen pro zjednodušení. Tento jev zcela zapadá do našeho schématu.

⁹ To je pravda jen přibližně. Hlas voličů dá moc do rukou skupině, která za normálních okolností uznává jednoho vůdce, ale zpravidla jsou v ní i další vůdčí osobnosti, i když ne tak prominentní, které mají nárok na politické uplatnění a kterým hlavní lídr musí přidělit příslušné úřady. Tím se budeme zabývat později.

A je tu další věc, kterou je třeba zdůraznit. Ačkoliv se dá očekávat, že jedinec, který se dostane do vedení, bude silná osobnost, neznamená to, že tomu tak bude vždycky. Termín „vůdce“ nebo „vůdčí osobnost“ nimplikuje, že takový jedinec je nutně obdařen vůdčovskými schopnostmi nebo že jde osobním příkladem. Jisté politické situace nahrávají lidem, kterým není vůdčovství dáno do vínku (stejně jako jiné kvality), a nejsou příznivé vytvoření silných osobních pozic. Strana nebo koalice stran mohou tedy občas být bez vůdce. Každému je ale jasné, že jde o patologický stav a jednu z typických příčin porážky.

¹⁰ Můžeme předpokládat, odhlédnout od kolegia volitelů. Pro prezidenta Spojených států používám termín premiér, protože chci zdůraznit, že jeho postavení by v mnoha

k vytvoření vlády, nýbrž prostředníka, jehož budeme dále nazývat parlamentem,¹¹ na nějž je úkol vytvořit vládu přenesen. Vysvětlení pro přijetí nebo lépe pro vývoj takového zřízení se může zdát – z hlediska historického, z hlediska účelnosti i z hlediska jeho různých forem v různých společnostech – nasnadě. Jenže se nejedná o logický konstrukt. Jde o výtvar přirozeného vývoje, jehož významové odstíny a výsledky se zcela vymykají oficiálním, a tím spíše právním doktrínám.

Jak parlament vytvoří vládu? Metodou, která se hned nabízí, je její zvolení, nebo – vzato realističtěji – zvolení ministerského předsedy, který ministry vybere a předloží jejich seznam parlamentu k odhlasování. Tato metoda je využívána zřídka,¹² ale lépe než jiná ukazuje charakter celého postupu. Kromě toho všechny jiné způsoby mohou být převedeny na tento jediný, protože člověk, který se stane ministerským předsedou, je za normálních okolností tím, koho by parlament stejně zvolil. Jestli je nakonec povolán do svého úřadu králem nebo královnou jako v Anglii, prezidentem jako ve Francii nebo zvláštním výborem jako v Pruském svobodném státě v období Výmarské republiky, je jen formální věc.

Klasická anglická praxe je následující. Po všeobecných volbách má vítězná strana v parlamentu většinu a může svým hlasem vyjádřit nedůvěru komukoliv kromě svého vůdce, který je touto „zápornou cestou“ prohlášen „parlamentem“ za ministerského předsedu. Jeho pověření je zpečetěno monarchou, kterému premiér „políbí ruku“ a předá seznam ministrů

demokratických státech tomuto označení odpovídalo. Nerad bych zmenšoval rozdíly mezi těmito dvěma úřady, přestože některé z nich mají jen formální charakter. Tím nejméně důležitým je, že prezident má také v mnoha případech hlavně reprezentativní funkci, například ve Francii. Daleko důležitější je, že nemůže rozpustit Kongres, ale to nemůže ani francouzský ministerský předseda. Na druhé straně má silnější pozici než anglický premiér, protože není závislý na většině v Kongresu, alespoň právně vzato. Nemá-li ji však, je ve skutečnosti paralyzován ve svém jednání. Dále může (téměř) podle libosti povolávat a odvolávat členy kabinetu. Ty lze stěží nazývat ministry v anglickém smyslu slova a vlastně nejsou ničím víc než „tajemníky“ v tom smyslu, jaký má tento výraz v běžném jazyce. Můžeme říci, že prezident je v jistém smyslu nejen premiérem, ale i jediným ministrem, ledaže bychom našli podobnosti mezi funkcemi anglického ministra (člena kabinetu) a funkcemi ředitelů administrativních sil v Kongresu.

Vysvětlit a vyloučit tyto a mnohé jiné jednoduché zvláštnosti v této či jiné zemi, kde vládne demokracie, není těžké. Ale abychom šetřili místem, zaměříme se hlavně na anglický model a ostatní případy budeme brát jako více méně důležité „odchytky“ od teorie, která je zatím nejdůležitější praktikována v Anglii, přestože není podložena právně.

¹¹ Připomeňme si, že jsem parlament definoval jako státní orgán. Ačkoliv jsem tak učinil z důvodů formální (právní) logiky, je taková definice obzvláště vhodná pro naše pojetí demokratické metody. Členství v parlamentu je tedy úřadem.

¹² Například v Rakousku po rozpadu Rakouska-Uherska v roce 1918.

včetně osob tvořících vládní kabinet. Jsou na něm v první řadě zasloužilí členové strany – ti získají některé úřady jako vyjádření úcty. Dále jsou tu méně důležité vůdčí osobnosti, jedinci, na jejichž podporu se ministerský předseda spoléhá v každodenních parlamentních bojích a kteří vůdčí za svůj postup částečně své pozitivní politické hodnotě a částečně tomu, že potenciálně mohou působit potíže. Následně je tu třetí skupina politiků na vzestupu – ti jsou přizváni do kouzelného kruhu úřadu, aby se „vytáhly mozky ze zadních lavic“. A za čtvrté někdy je na seznamu i několik jmen patřících politikům, o nichž se premiér domnívá, že mají patřičnou kvalifikaci k působení v určitých funkcích.¹³ Ale i v tomto případě by parlamentní hlasování přineslo stejný výsledek. Čtenář také zjistí, že tam, kde má premiér možnost rozpustit parlament (jako v Anglii) a vypsat nové volby, lze očekávat, že pokud by měl premiér podporu voličů, přinesly by přímé volby vládního kabinetu stejný výsledek jako shora uvedený postup.¹⁴ To si můžeme ukázat na slavném příkladu.

2. V roce 1879, kdy vláda Beaconsfielda (Benjamina Disraeliho) po šesti letech zdárného volebního období, které vyvrcholilo úspěchem na Berlínském kongresu,¹⁵ po právu očekávala volební vítězství, W. E. Gladstone vyburcoval zemi sérií plamenných projevů o nepřekonatelné síle (Midlothianská kampaň), které tak obratně využívaly turecké ukrutnosti, že to vzvedlo vlnu sympatií veřejnosti projevovaných jemu osobně. Oficiální strana

¹³ Někteří lidé si stěžují, jak málo znamená způsobilost zastávat daný úřad. Takový názor se míjí s hlavní myšlenkou této rozpravy. Podstata demokratické vlády je v tom, že se hodnotí především politické zásluhy a způsobilost jen jako něco navíc. Viz níže kapitola XXIII.

¹⁴ Jestliže, jako například ve Francii, ministerský předseda takovou možnost nemá, parlamentní *coteries* jsou natolik nezávislé, že ona paralela mezi výběrem osobnosti parlamentem a jejím zvolením v přímých volbách se oslabuje, ne-li zcela zaniká. Je to situace, v níž se salónní hra parlamentní politiky vymyká kontrole. Z našeho úhlu pohledu je to odchytka od schématu. Stejného názoru byl Raymond Poincaré. K takovým situacím dochází samozřejmě i v Anglii. Premiéřova moc rozpustit parlament, přesněji řečeno „doporučit“ monarchovi, aby rozpustil poslaneckou sněmovnu, je bez účinku, pokud se proti tomu postaví kruhy uvnitř jeho vlastní strany nebo pokud není naděje, že by volby posílily jeho moc v parlamentu. To znamená, že má silnější pozici (i když relativně slabou) v parlamentu než v celé zemi. Tento stav může nastat, když je vláda u moci delší dobu. Ale v anglickém systému tato odchytka nemůže trvat příliš dlouho.

¹⁵ Nechci tím říci, že dočasné urovnání problému, které přivodily rusko-turecké války, a získání zcela bezvýznamného Kypru lze počítat mezi mistrovské státnické tahy. Ale domnívám se, že z hlediska domácí politiky byly právě tím druhem okázalého úspěchu, který působí na ješitnost průměrného občana a zvyšuje vyhlídky vlády v atmosféře hurávlástenectví. Panoval všeobecný názor, že kdyby Disraeli rozpustil parlament hned po svém návratu z Berlína, volby by vyhrál.

s tím neměla nic společného. Několik jejích vůdčích osobností bylo dokonce proti. Gladstone rezignoval na pozici předsedy strany několik let předtím a k lidem se obracel jako jednotlivec. Ale když liberální strana díky tomu dosáhla přesvědčivého volebního vítězství, bylo všem jasné, že se Gladstone opět musí stát jejím předsedou – vlastně že jím už díky národnímu vůdcovství je, nikdo jiný nepřichází v úvahu. Získal moc ověřen slávou.

Z hlediska fungování demokratické metody je tento příklad velmi poučný. Předně si musíme uvědomit, že je ojedinělý jen díky své dramatickosti, ničemu jinému. Je to jen zveličený vzorek jinak běžného typu. Příklady obou Pittů, Peela, Palmerstona, Disraeliho a Campbell-Bannermana se od něj liší jen ve stupni.

Podívejme se nejprve na politické vůdcovství premiéra.¹⁶ Z našeho příkladu je vidět, že se skládá ze tří různých prvků, které nesmíme zaměňovat

¹⁶ Pro Angličany je typické, že oficiálně uznali existenci úřadu premiéra až v roce 1907, kdy bylo dovoleno, aby se dostal do oficiálního pořádku u dvora. Ale tato funkce je stará jako demokracie sama. Nicméně vzhledem k tomu, že demokratická vláda nebyla nikdy přijata na základě jasně formulovaného rozhodnutí, ale pomalu se vyvinula jakou součástí společenského procesu, není snadné určit i jen přibližně období jejího zavedení demokracie do období vlády Viléma III. Jeho pozice byla ve srovnání s vládci místního původu daleko slabší a myšlenka demokracie se mohla jevit pravděpodobněji. Hlavní námitka by se týkala ani ne tak toho, že Anglie tehdy nebyla žádnou „demokracií“ – čtenář si vzpomene, že nedefinujeme demokracii podle rozsahu volebního práva –, jako toho, že na jedné straně se za Karla II. objevil zárodečný případ Danbyho a na straně druhé faktu, že Vilém III. se s tím nikdy nesmířil a určité záležitosti úspěšně držel ve svých rukou. Nesmíme samozřejmě zaměňovat pouhé poraďce s ministerskými předsedy, jakkoliv velký měli na panovníka vliv a jakkoli pevně byli usazení v samém centru moci, například osobnosti jako Richelieu, Mazarin nebo Strafford. Godolphin a Harley za vlády královny Anny jsou jasnými přechodnými případy. Za prvního premiéra byl ve své době a dosud je politickými historiky považován Sir Robert Walpole. Ale ani jeho stejně jako vévodu z Newcastlu (nebo jeho bratra Henryho Pelhama či oba dohromady) a v podstatě všechny osobnosti až po Lorda Shelburna (včetně Pitta staršího, který se coby ministr zahraničí v podstatě velmi přiblížil našemu kritériu pro funkci premiéra) nelze označit za ministerské předsedy, protože jim chyběla ta či ona charakteristika. Prvním plnohodnotným exemplářem byl Pitt mladší.

Je zajímavé, že v době Sira Roberta Walpola (a později v době Lorda Cartereta, hraběte z Granville) jejich současníci vůbec neuznávali, že tento nástroj prodávající se atrofovanou tkání by měl pro demokracii zásadní význam. Naopak, veřejné mínění to chápalo jako tu nejhorší chorobu, která ohrožovala národní prosperitu a demokracii – „jediný“ ministr nebo „první ministr“, to byly urážky, kterými Walpola častovali jeho nepřátelé. Tato skutečnost je důležitá. Nejenže ukazuje, s jakým odporem se obvykle setkává zavedení nové instituce. Je z ní také patrné, že tato nová funkce se jevila neslučitelnou s klasickou doktrínou demokracie – v této doktríně totiž opravdu není místo pro politické vůdce v našem slova smyslu, a tedy ani pro post premiéra.

a jež jsou přítomny v jednotlivých případech v různých proporcích. Jejich výsledná směs pak určuje individuální charakter vlády každého premiéra. Navenek přichází do úřadu jako předseda své strany *u parlamentu*. Jakmile převezme funkci, stává se v jistém smyslu vůdčí osobností *parlamentu* – přímo ve sněmovně, jejímž je členem, nepřímo i v té druhé. To není jen oficiální eufemismus, je to daleko více, než vyplývá z moci, kterou má ve vlastní straně. Získává vliv u jiných stran a jejich členů, nebo u nich vzbuzuje nesympatie, což má velký význam pro jeho šance na úspěch. V krajním případě – jehož nejlepší ilustrací je postup Sira Roberta Peela – může prostřednictvím jiné strany přimět k poslušnosti tu svoji. A konečně, přestože je za normálních okolností považován za hlavu strany *v zemi*, dobře rozvinutý druh premiérského rodu bude mít jinou pozici odlišnou od té, kterou automaticky získává předsednictvím stranické organizace. Utváří a tvůrčím způsobem formuje názory strany a nakonec dospěje k vůdcovství utvářejícímu veřejné mínění za stranickými hranicemi. Stává se z něj vůdce celého národa, který může být v jistém smyslu nezávislý na stranických názorech. Není třeba dodávat, jak velmi osobní je takový úspěch a jak nesmírně důležitá je pozice, kterou si premiér vybuduje mimo stranu a parlament. Dává mu do ruky bič, jímž stačí jen zapraskat, a neochotní nebo reptající spolustraníci srazí podpatky, který však může také poranit, použije-li ho nesprávně, může také ostře švihnout ruku, jež ho neumí používat.

Z toho ale vyplývá důležitá výhrada k našemu předpokladu, že v parlamentní demokracii je na parlamentu, aby sestavil vládu. Parlament obvykle rozhoduje o tom, kdo bude ministerským předsedou, ale ne zcela svobodně. Spíš ho schvaluje, než by ho iniciativně vybíral. S výjimkou patologických případů, jakou je francouzská *chambre*, zpravidla nejsou přání poslanců v procesu, ze kterého vzejde vláda, rozhodujícím faktorem. Poslanci nejenže mají ruce svázané stranickými omezeními, ale jsou také taženi člověkem, kterého „volí“ – jsou taženi do aktu „volby“ přesně tak, jak jsou jím následně taženi, když ho „zvolí“. Každý kůň samozřejmě může zjankovatět a nemusí se hrnout pod ohlávku. Ale revolta nebo pasivní odpor namířené proti premiérovi jsou jen ukazateli zcela normálního vztahu, který je vlastně podstatou demokratické metody. Gladstonovo osobní vítězství v roce 1880 je odpovědí na oficiální teorii, že parlament vytváří a odvolává vládu.¹⁷

¹⁷ Gladstone sám tuto teorii rozhodně podporoval. V roce 1874 po porážce ve volbách trval na tom, aby parlament zasedal, protože odvolání z funkce může schválit právě jen parlament. To samozřejmě nic neznamená. Podobně také horlivě vyjadřoval úctu a poddanost koruně. Řada autorů jeho životopisu se nad tímto postojem velkého demokratického vůdce ke dvoru podívovala. Soudě podle silné nesympatie, kterou ke Gladstonovi

3. Přejděme nyní k charakteru a úloze vládního kabinetu.¹⁸ Jde o zvláštní orgán se dvěma tvářemi, o společný výtvar parlamentu a premiéra. Premiér určuje, kdo bude do kabinetu jmenován, a parlament zase jeho výběr schvaluje, ale rovněž ovlivňuje jeho volbu. Ze stranického pohledu jde o seskupení druhořadých vůdců odrážející více méně stranickou strukturu. Z pohledu ministerského předsedy jde nejen o skupinu soudruhů ve zbrani, ale o straníky, kteří berou v potaz své vlastní zájmy a vyhlídky – o takový miniaturní parlament. Aby tato kombinace vznikla a fungovala, je nezbytné, aby se ministři vládního kabinetu dohodli – ne nutně z vášnivé náklonnosti –, že budou pod panem X vykonávat své úřední povinnosti a utvářet jeho program tak, aby jeho kolegové v kabinetu neměli příliš často pocit, že musí – řečeno oficiální frazeologií – „přehodnotit svou pozici“ nebo proti němu zahájit okupační stávkou. Vládní kabinet – a to se týká i širšího sboru ministrů, k němuž patří političtí úředníci, kteří nejsou jeho součástí – má tedy v demokratickém procesu jinou funkci než premiér, strana, parlament a voliči. Jeho úloha zprostředkujícího vůdce je spojena – i když v ní nespočívá – s běžnou náplní práce jednotlivých úředníků v několika ministerstvech, kteří do těchto funkcí byli jmenováni, aby udrželi kontrolu vůdčí skupiny nad byrokratickou mašinérií. Jejich úkol má (pokud vůbec) jen vzdálený vztah k „dohledu na to, aby jednotlivá ministerstva naplňovala vůli lidu“. Přesněji řečeno, v nejlepším případě jsou lidé seznámeni s výsledkem, o kterém nikdy nepřemýšleli a který by nikdy předem neschválili.

4. Vraťme se teď k parlamentu. Definoval jsem už jeho podle mého mínění primární funkci a dodal k této definici určité podmínky. Je ale mož-

počítávala od roku 1879 a kterou autoři Gladstonovy biografie připisovali škodlivému vlivu Disraeliho, prokázala královna Viktorie větší prozřetivost než všichni životopisci. Je opravdu třeba zdůrazňovat, že prokazování úcty může znamenat dvě různé věci? Muž, který se ke své ženě chová s vybranou uhlazeností zpravidla není typ, který by přistoupil na přátelství mezi pohlavími, nepovažuje opačné pohlaví za rovnocenné. Uhlazeným chováním se přátelskému vztahu může vyhnout.

¹⁸ Historický vývoj vládního kabinetu je ještě více než původ úřadu premiéra zamlžen spojitostí dějin, která zakrývá změny týkající se podobných institucí. Dodnes je anglický vládní kabinet v právním smyslu činnou složkou Tajné rady, která samozřejmě existovala i v dobách rozhodně nedemokratických, ale pod povrchem se vyvinula ve zcela jiný orgán. Pokud si toto uvědomíme, je náš úkol datace prvního vládního kabinetu o poznání snazší než v případě premiéra. Ačkoliv zárodky vládního kabinetu můžeme hledat za vlády Karla II. (jedním byl poradní sbor zvaný Kabala; druhým rada čtyř vytvořená pokusem W. Temple), horkým kandidátem na první místo byla „junta“ whigů za vlády Viléma III. Od vlády královny Anny by se předmět eventuálních sporů týkal jen některých věcí ohledně členství nebo způsobu fungování.

né namítnout, že má definice nedostatečně zohledňuje jeho další funkce. Parlament samozřejmě dělá i řadu jiných věcí, než je vytváření a odvolávání vlády. Vydává zákony, a dokonce spravuje. Neboť i když každé parlamentní rozhodnutí, kromě různých politických usnesení a prohlášení, je formálně „zákonem“, je parlament také autorem mnoha administrativních opatření. Rozpočet je tím nejdůležitějším. Jeho vytvoření je administrativním počinem, ale ve Spojených státech ho sestavuje Kongres. I tam, kde ho jako v Anglii se souhlasem kabinetu vypracovává ministr financí, o něm musí hlasovat parlament, a stává se tak parlamentním rozhodnutím. Nevyvrací to naši teorii?

Když proti sobě postupují dvě armády, jejich kroky se vždy soustředí na objekty, které mají strategickou a taktickou důležitost. Mohou bojovat o kus země nebo o nějaký kopec. Ale rozhodnutí o dobytí toho kusu země nebo kopce musí vycházet ze strategického nebo taktického cíle, a tím je konec konců porážení nepřítele. Bylo by pochopitelně absurdní taková rozhodnutí vyvodit z vojensky nedůležitých vlastností zmíněného kousku země nebo kopce. Podobně je nejpřednějším a nejdůležitějším cílem politické strany zvítězit nad ostatními a získat moc, popřípadě si ji upevnit. Rozhodování o politických záležitostech, analogicky k dobývání kusu země nebo kopce, není pro politiku cílem, ale pouhou náplní parlamentní činnosti. Protože politici nestřílejí kulky, ale slova, a protože tato slova nevyhnutelně vycházejí z toho, o čem se jedná, nemusí být paralela s vojenským manévrem na první pohled patrná. Nicméně v obou případech se hraje o vítězství nad nepřítelem.¹⁹

V podstatě je rozhodování parlamentu o státních otázkách metodou, jak udržet vládu u moci, nebo jí naopak odepřít podporu, nebo jak vyjádřit ochotu přijmout, či vůli odvolat ministerského předsedu.²⁰ Až na vý-

¹⁹ Někdy se politici vynoří z mlhy své rétoriky. Uvedme příklad, který nikdo nemůže považovat za lehkovážný – politika formátu Sira Roberta Peela. Ten, když popisoval své řemeslo porčí, co zvítězil v parlamentu nad whigovskou vládou v otázce její politiky na Jamajce, prohlásil: „V případě Jamajky jsme vsadili na dobrého koně“. Nad tím by se měl čtenář zamyslet.

²⁰ To se samozřejmě vztahuje na předvichystickou situaci ve Francii a předfaštickou v Itálii stejně jako na situaci anglickou. Výjimkou jsou Spojené státy, protože porážka vlády ani v důležitých otázkách tam nevede k rezignaci prezidenta. Je to jednoduše proto, že ústava, která je založena na odlišné politické teorii, neumožňuje parlamentu, aby plně rozvinul logiku svého fungování. Stěží však lze říci, že se tato logika neprosadila vůbec. Parlamentní porážka v zásadních otázkách sice nevede k sesazení prezidenta, ale oslabuje jeho prestiž natolik, že to může ohrozit jeho vedoucí pozici. To načas vytvoří zvláštní situaci, která se nakonec vyřeší velmi podobně jako v Anglii, když je premiér postaven před problém rozpuštění parlamentu.

jimky, kterými se budeme zabývat později, je *každé* hlasování hlasováním o důvěře nebo nedůvěře a hlasování, které se tak technicky skutečně nazývá, jen ukazuje *in abstracto* základní rys společný jim všem. Přesvědčíme se o tom, když uvážíme, že iniciativa ohledně předkládání otázek, o kterých je třeba rozhodovat, je v rukou vlády nebo opozičního stínové kabinetu a nezávisí na soukromém přesvědčení jednotlivých poslanců.

Ministerský předseda vybírá z neutuchajícího přívalu problémů ty, které předloží parlamentu, to znamená ty, které chce jeho vláda regulovat zákonem nebo – pokud si není jistý pevnou půdou pod nohama – alespoň formou usnesení. Každá vláda samozřejmě zdědí od svého předchůdce řadu nevyřešených problémů, které nelze odložit. Jiné se budou pojímat jako záležitost čistě rutinní politiky. A pouze v případě brilantního úspěchu může ministerský předseda prosadit kroky týkající se politického problému, jehož je sám autorem. V každém případě je rozhodujícím faktorem v činnosti parlamentu vládní iniciativa a výběr – lhostejno zda vynucený, či nikoli. Předloží-li návrh zákona opozice, je to hozená rukavice – útok, který musí vláda zmařit buď tím, že se celé záležitosti chopí sama, nebo ho odmítnout v otevřeném střetu. Pokud přijde s důležitou zákonodárnou iniciativou, která není na programu vlády, nějaká skupina z vládní strany, znamená to vzpouru a jako takovou ji budou ministři vnímat bez ohledu na její hodnoty, které má vedle svého taktického účelu. To platí i pro iniciativu týkající se rozpravy. Není-li jejím iniciátorem vláda, je to příznakem toho, že vláda nedrží kormidlo pevně. A konečně, pokud je určitý krok výsledkem vnitrostranické dohody, svědčí to o nerozhodné bitvě nebo o tom, že od ní bylo ze strategických důvodů upuštěno.²¹

5. Výjimky z takového principu fungování vlády v „zastupitelských“ shromážděních jen zvýrazňují jeho realističnost. Mohou být dvojího druhu.

²¹ V této souvislosti můžeme zmínit další důležitý anglický příklad. Rozprava o důležitém návrhu zákona nepokračuje či obvykle nepokračovala, pokud během druhého čtení nezískal dostatečně přesvědčivou podporu většiny. Tato praxe je především výrazem dosti velkého omezení většinového principu používaného v mnoha dobře fungujících demokraciích. Nebylo by tedy správné tvrdit, že v demokracii je menšina vždy nucena ustoupit většině. Ale je tu ještě jiný aspekt. Menšina sice není nucena vždy ustoupit většině, pokud jde o projednávání určitého problému v parlamentu (i když i zde jsou výjimky), ale jedná-li se o to, zda vládní kabinet zůstane u moci či nikoliv, pak menšina ustoupit musí. Hlasování o důležitém vládním kroku po druhém čtení je kombinací hlasování o důvěře a hlasování o odložení tohoto návrhu zákona. Pokud by šlo výlučně o obsah, nemělo by smysl pro něj hlasovat, neboť není určen do sbírky zákonů. Ale pokud jde parlamentu především o udržení kabinetu u moci, pak je taková taktika zcela pochopitelná.

Za prvé, vůdcovství nemá nikdy absolutní povahu. Politické vedení v rámci demokratického modelu tím spíše, protože zahrnuje konkurenční složku, která je základem demokracie. Každý člen strany má teoreticky právo nahradit svého vůdce a jsou tací, kteří mají v tomto směru naději na úspěch. Řadoví poslanci – pokud mají pocit, že by mohli být někým víc – i ministři uvnitř a vně stranického jádra balancují mezi bezvýhradnou loajalitou ke svému vůdci a bezvýhradným sledováním svých vlastních zájmů a zvažují rizika a šance s obratností někdy vskutku obdivuhodnou.²² Vůdce na druhé straně kolísá mezi lpěním na disciplíně a tolerancí odporu proti své osobě. Zmírňuje tlak více či méně rozumnými ústupky, výrazy nespokojenosti či chvály, tresty a odměnami. Tato hra v závislosti na síle osobnosti a pozici, kterou jednotlivci zastávají, vede ve většině případů ke značné míře svobody. Především skupinám, které jsou dostatečně silné, aby daly průchod svému odporu, ale ne natolik, aby prodláčily své lidi a svůj program do vlády, je ponechána volná ruka v méně závažných záležitostech nebo v takových otázkách, které premiér pokládá za méně důležité nebo lokálně omezené. Skupiny přívrženců ale i jednotlivci mají občas možnost předložit vlastní návrh zákona a ještě více shovívavosti se dá očekávat v případě kritiky nebo neschopnosti mechanicky zvednout ruku pro každý vládní krok. Stačí se ale na celou situaci podívat z praktického hlediska a s ohledem na omezení, která brání zmíněnou svobodu využít, a uvědomíme si, že se tento postup neslučuje s principem parlamentní praxe, nýbrž že se od něj odchyluje.

Za druhé, jsou případy, kdy stroj politiky některé záležitosti nezpracuje buď proto, že ani vláda ani opozice je nehodnotí jako politicky zásadní, nebo proto, že jejich význam opravdu pochybný.²³ Takových otázek se pak může zhostit nestraník nebo outsider, který se raději nezávisle pokouší o moc, než aby se probíjel v řadách jedné z existujících stran. To je naprosto běžný politický postup. Je tu ale ještě jiná možnost. Člověk se může cítit jistým problémem natolik osloven, že vstupuje do politiky pouze proto,

²² Velmi poučný a ilustrativní může být příklad toho, jak se zachoval Joseph Chamberlain v osmdesátých letech devatenáctého století s ohledem na irskou otázku. Nakonec porazil Gladstona, ale svou kampaň začal jako jeho horlivý stoupenc. Výjimečné jsou na tom jen síla a genialita tohoto muže. Každý politický vůdce ví, že jen průměrnost může být loajální. Proto se někteří z těch největších vůdců, například Disraeli, obklopovali jen zcela průměrnými lidmi.

²³ Typickým příkladem spadajícím do první kategorie jsou záležitosti, které vláda nikdy neprojednávala. Důvodem, proč se vláda a stínový kabinet v tichosti dohodnou, že se jistou otázkou nebudou zabývat navzdory možnostem, které skýtá, mohou být komplikace technického rázu nebo strach, že způsobí větší potíže.

aby ho podle svého vyřešil, aniž by měl v úmyslu začít politickou kariéru. Je to ale natolik neobvyklé, že jen těžko budeme hledat nějaké významné příklady tohoto druhu. Mohl by jím být Richard Cobden. Častěji se vyskytují méně významné případy typu rytíře či křížáka. Ale všichni se shodneme na tom, že se jedná jen o odchylky od běžného chodu věcí.

Shrňme tedy, co bylo řečeno. Při pozorování lidské společnosti zpravidla není těžké určit – alespoň zhruba zdravým rozumem – jakých cílů se ta která společnost snaží dosáhnout. Můžeme říci, že tyto cíle ospravedlňují odpovídající lidské jednání a dávají mu smysl. Z toho ale nevyplývá, že společenský význam určitého jednání je nutně jeho hnací silou, a tudíž i dostatečným vysvětlením. Je-li tomu tak, pak teorie, která se spokojí s analýzou společenských cílů nebo potřeb, nemůže odpovídajícím způsobem vysvětlit činnosti, které vedou k jejich dosažení nebo uspokojení. Například důvod, proč existuje ekonomická aktivita, je samozřejmě ten, že lidé chtějí jíst, oblékat se a tak dále. Poskytnutí prostředků, které by tyto požadavky splnily, je společenským cílem či smyslem výroby. Shodneme se ale na tom, že toto tvrzení je pro teorii ekonomických aktivit v komerční společnosti nerealistickým výchozím bodem. Daleko lepší by bylo v tomhle případě začít úvahami o zisku. Podobně je tomu se společenským významem a funkcí parlamentu. Jeho úkolem je bezpochyby tvorba zákonů a do jisté míry i provádění administrativních opatření. Ovšem chceme-li pochopit, jak demokratická politika naplňuje tento společenský cíl, musíme začít u konkurenčního boje o moc a politické funkce. Zjistíme, že k naplňování společenského cíle dochází jaksi mimochodem – stejně jako výroba je jen průvodním jevem honby za ziskem.

6. Konečně, pokud jde o voliče, zmíním jednu dodatečnou věc. Viděli jsme, že přání členů parlamentu nejsou pro vytvoření vlády rozhodující. Totéž lze říci o voličích. Jejich volba – ideologicky oslavovaná jako „hlas lidu“ – nepramení z jeho vlastní iniciativy, ale je formována a toto formování je základní součástí demokratického procesu. Voliči o žádných záležitostech nerozhodují. Ani si nevybírají z oprávněných občanů členy parlamentu zcela svrchovaně. Za normálních okolností vychází iniciativa od kandidáta, který se snaží získat poslanecké křeslo v parlamentu, a od místních vůdčích osobností. Voliči se omezují na to, že takovou nabídku buď přijímají, a dávají tedy přednost jednomu kandidátovi před jiným, nebo ji odmítají. Dokonce i ony výjimečné případy, kdy je někdo skutečně povolán voliči, patří ze dvou důvodů do stejné kategorie: člověk se přirozeně nemusí snažit stát vůdcem, pokud jím už je; může se také stát, že místní vůdčí osobnost, v jejíž moci je kontrolovat a ovlivnit hlasování, je buď neschopná nebo neochotná účastnit se sama volebního boje, a určí

tedy za sebe někoho jiného. Pak se může zdát, že takového zástupce voliči hledali sami z vlastní iniciativy.

Ale i ta trocha iniciativy voličů, jakou je volba jednoho z konkurujících si kandidátů, je ještě dále omezena existencí politických stran. Navzdory tomu, co by nám chtěla namluvit klasická doktrína (nebo Edmund Burke), politická strana není skupinou lidí, kteří se snaží prosazovat veřejné blaho „podle principu, na němž se všichni shodnou“. Taková racionalizace je nebezpečná právě proto, že je lákavá. Každá strana má sice v každé době vždy určitý soubor zásad a programových bodů, které mohou být stejně charakteristické a důležité pro ni samotnou i její úspěch jako značky výrobků pro obchodní dům, který je prodává. Ale tak jako obchodní dům nemůžeme definovat na základě značkového zboží, stranu nelze definovat na základě jejích principů. Politická strana je skupina lidí, kteří se dohodli, že budou v konkurenčním boji o politickou moc postupovat společně. Kdyby tomu tak nebylo, pak by nebylo možné, aby se programy různých stran přesně nebo skoro přesně shodovaly. Ale k tomu, jak všichni víme, dochází. Strany a politický aparát jsou prostě jen reakcí na to, že masa voličů neumí jednat jinak než pod vlivem masové horečky. Snaží se regulovat politickou konkurenci podobně, jako se to děje v obchodních sdruženích. Psychologické techniky vedení strany, její reklama, slogany a pochodové písně nejsou jen doplňky. Jsou základem politiky stejně, jako jí je politický vůdce.

I. Několik důsledků předchozí analýzy

Teorie konkurenčního boje o moc poskytuje uspokojivou interpretaci demokratického procesu. Použijeme ji tedy při objasňování vztahu mezi demokracií a socialistickým zřízením. Už jsme zmínili, že socialisté tvrdí, nejen že socialismus a demokracie jsou kompatibilní, ale že demokracie nutně předpokládá socialismus a že skutečná demokracie může fungovat jen v socialismu. Na druhou stranu čtenář musí znát přinejmenším některé z četných brožur publikovaných ve Spojených státech během několika posledních let hlásajících neslučitelnost plánovaného hospodářství – natož pak plně rozvinutého socialismu – s demokracií. Obě stanoviska jsou snadno pochopitelná, vezmeme-li v úvahu, za jakých psychologických podmínek vznikla, a přihlédneme-li k tomu, že oba dva tábory hledaly podporu u obyvatel, z nichž většina plně podporuje demokracii. Ale položíme si otázku: kde tedy leží pravda?

Odpověď nabízí naše analýza v této a v předchozích kapitolách. Mezi socialismem a demokracií tak, jak jsme je definovali, nemusí být nutně nějaký vztah. Jedno může existovat bez druhého. Zároveň jsou ale slučitelné – určité vývojové stupně společnosti umožňují, aby socialismus fungoval na demokratických principech.

Tato jednoduchá tvrzení však závisí na tom, jak socialismus a demokracii vlastně chápeme. Znamenají totiž jednak méně a jednak něco jiného, než co si o nich jednotlivé strany sporu myslí. Z tohoto důvodu a také proto, že problém kompatibility skrývá rovněž otázku, zda by demokracie mohla fungovat v socialismu stejně efektivně jako v kapitalismu, budeme muset ještě mnoho věcí vysvětlit. Především se musíme pokusit popsat, za jakých podmínek lze očekávat, že demokracie bude uspokojivě fungovat. Tomu věnujeme druhou část této kapitoly. Teď se podíváme na některé důsledky naší analýzy demokratického procesu.

Především ve shodě s názorem, který jsme přijali, demokracie neznamená a nemůže znamenat vládu lidu v žádném přijatelném významu termínů „lid“ a „vláda“. Demokracie znamená jen to, že lidé mají možnost, aby buď přijali, nebo odmítli ty, kdo jim budou vládnout. Jelikož o tom se dá rozhodnout i nedemokratickou cestou, musíme naši definici zúžit a přidat k ní další kritérium identifikující demokratickou metodu, totiž svobodný konkurenční boj potenciálních vůdců o voličské hlasy. Z tohoto hlediska je tedy možné říci, že demokracie je vládou politiků. Je však nesmírně důležité si uvědomit, co takové tvrzení znamená.

Mnozí zastánci demokratické doktríny se snažili zbavit politickou aktivitu jakékoliv profesionální konotace. Pevně, někdy až se zanícením obhajovali názor, že politika není profese a že pokud se jí někdy stane, uškodí to demokracii. Ale to je jen ideologie. Je pravda, že do parlamentu mohou být zvoleni třeba obchodníci nebo právníci, nebo že se mohou dokonce zhostit nějaké funkce, a přesto stále zůstávají obchodníky či právníky. A je také pravda, že mnozí z těch, kdo se stanou především politiky, si na živobytí i nadále vydělávají jinak.¹ Za normálních okolností s sebou osobní úspěch v politice ale nese stejné nároky, jako vykonávání určité profese, a odsouvá politikovy ostatní aktivity na vedlejší kolej nebo do kategorie nepřijemných, ale nutných povinností. Chceme-li hodnotit věci tak, jak jsou, musíme přiznat, že ve všech moderních demokraciích – až na tu švýcarskou – se politika nevyhnutelně stala profesionální kariérou. To zase znamená, že konkrétní politik má své vlastní politické zájmy a politická profese jako taková má své zvláštní zájmy skupinové. Začlenění tohoto faktoru do naší teorie má zásadní význam. Vezmeme-li ho v úvahu, jsme schopni rozluštit nejednu hádanku.² Mimo jiné je nám hned jasné, proč se politikům tak často nedaří jednat v zájmu své třídy nebo skupiny, na kterou mají osobní vazby. Politicky na výši je totiž až ten, kdo již vstřebal výrok připisovaný jednomu z nejvýznamnějších politiků všech dob: „To, co obchodníci nechápou je, že stejně tak jako oni obchodují s naftou, já obchoduji s hlasy voličů.“³

¹ Samozřejmě je možno uvést řadu příkladů. Zvláště poučnou kategorií jsou právníci ve francouzské *chambre a sénat*. Někteří vynikající političtí lídři byli také výbornými *avocats* – například Waldeck-Rousseau a Poincaré. Ale zpravidla (rozhodneme-li se pomínout případy právnických firem, které jakýmsi kouzlem řídí samy sebe, když jeden ze společníků je předním politikem a zastává politickou funkci) úspěch za pultem není slučitelný s úspěchem v politice.

² Všimněme si, jak tato debata navazuje na analýzu postavení a jednání intelektuála ve druhé části třinácté kapitoly.

³ Takový pohled na věc je někdy považován za lehkovážný a cynický. Já se naopak domnívám, že lehkovážné a cynické je pokrytecky věřit sloganům, nad kterými se člo-

Není důvod se domnívat, proč by v socialistickém zřízení měla být situace po této stránce lepší nebo horší. Lékař nebo inženýr, kterému ke splnění osobních ambic stačí být úspěšným lékařem nebo inženýrem, bude i nadále reprezentovat určitý typ člověka a vzorec zájmů. Lékař a inženýr, který má v úmyslu reformovat instituce ve své zemi, je jiným typem člověka s jinými zájmy.

Za druhé, teoretikové studující problematiku politické organizace měli vždy jisté pochyby ohledně administrativní efektivity demokracie ve velkých a složitých společnostech. Především šlo o námitku, že výkonost demokratické vlády je nevyhnutelně slabší než efektivita vlády v jiném zřízení, protože v bojích v parlamentu i mimo něj dochází k obrovskému plýtvání energie. Oslabuje ji také to, že musí podřizovat politiku politickému konkurenčnímu boji. Ani o jednom z výše uvedeného nelze pochybovat. Jde jen o důsledek našeho předchozího tvrzení, že v demokratické metodě je zákonodárná a administrativní činnost jen vedlejším produktem zápasu o politická křesla.

Podívejme se například na situaci ministerského předsedy. Když je vláda tak nestabilní, jako ve Francii od roku 1871 až do zhroutilí v roce 1940, je veškerá pozornost premiéra pohlcena úkolem, jehož obtížnost se dá přirovnat ke stavění pyramid z kulečnickových koulí. Jen velmi silná osobnost by za takových okolností měla dost energie na to, aby se věnovala i běžné administrativní práci, tvorbě zákonů a tak dále. A jen někdo opravdu výjimečný si mohl u úředníků státní správy, kteří jako každý jiný věděli, že jejich šéf zanedlouho odejde, získat jistou dávku autority. V anglickém případě není situace samozřejmě ani přibližně tak vyhrčená. Nestabilní koaliční vlády jsou výjimkou a vláda obvykle může počítat s pěti až šestiletým funkčním obdobím. Ministři se mohou pohodlně usadit ve svých úřadech a v parlamentu není jednoduché je vyhodit ze sedla. To ale neznamená, že jsou ušetřeni boje. Vždy probíhá nějaký spor a pokud vláda nemusí každodenně stát před soudem, kde jí jde o život, je to proto, že se jí zpravidla daří odrazit útoky, ještě než dosáhnou kritického bodu. Premiér musí své protivníky neustále sledovat, nepřetržitě vést svoje stádo, musí být připraven kdykoliv zasáhnout do rozepře, mít pod kontrolou právě

věk v soukromí jen chápatě pousměje. Je třeba ale zdůraznit, že zmíněný úhel pohledu nevrhá na politiku tak špatné světlo, jak by se mohlo zdát. Nevylučuje to existenci ideálu nebo smyslu pro povinnost. To může objasnit právě analogie s obchodníkem. Už bylo řečeno, že žádný zkušený ekonom si ani na chvíli nemůže myslet, že smysl pro povinnost a ideály týkající se služeb a efektivity nijak jednání obchodníka neovlivňují. Nicméně tenž ekonom má plné právo vycházet při výkladu obchodníka jednání z motivace ziskem.

probíhající debatu a vládní kabinet. To ale znamená, že v době zasedání parlamentu mu na vlastní práci a přemýšlení zbývá jen několik dopoledních hodin. Selhání jednotlivců a vládní porážky jsou často důsledkem fyzického vyčerpání vůdčích osobností či skupin.⁴ Lze si i položit otázku, jak může premiér zvládnout vedení i dohled nad administrativním organizmem, který má obsáhnout všechny problémy ekonomického života.

Ale toto plýtvání vládní energií není vše. Vzhledem k neutuchajícímu konkurenčnímu boji o získání politické funkce nebo o setrvání v ní je každý politický krok nebo opatření předpojaté – obdivuhodně to vyjadřuje věta o „obchodování s hlasy voličů“. Skutečnost, že v demokracii musí vláda hodnotit svůj postup, návrh zákona nebo administrativní krok především z politického hlediska – tedy skutečnost, která podporuje demokratický princip závislosti vlády na hlasování parlamentu a voličů –, pravděpodobně zkrusí všechna pro a proti. Především to lidi u kormidla či blízko něho nutí ke krátkodobým prognózám a velmi jim to znesnadňuje sloužit státu z hlediska dlouhodobých zájmů, které mohou vyžadovat odpovídající dosahování vzdálených cílů. Například zahraniční politika se klidně může zvrhnout v politiku domácí. Stěžuje to rovněž racionální dávkování používaných prostředků. Míra, v níž je užívá vláda, která přihlíží ke svým politickým vyhlídkám, nemusí být nutně tou, jež je nejspokojivější pro stát.

Premiéra můžeme přirovnat k jezdcí, který je natolik zaneprázdněn úsilím udržet se v sedle, že mu nezbyvá čas na to, aby si naplánoval, kam pojedje; nebo ke generálovi, který se věnuje především dohledu nad dodržováním svých rozkazů a nemá čas zabývat se strategií, kterou ponechává samu sobě. To zůstává skutečností (a musí to být v případě zemí, jako jsou Francie a Itálie, otevřeně uznáno za jeden ze zdrojů šíření protidemokratických postojů), navzdory faktům, které mohou být uváděny na její omluvu.

Začneme případy, v nichž se následky této situace stávají natolik zjevné, že jsou pocítovány jako nesnesitelné, jež se často vysvětlují na základě společenské struktury, která nedozrála k úkolu zavést fungující demokratické instituce. Na příkladech Itálie a Francie je vidět, že se to může stát

⁴ Jeden okázalý příklad: žádný historik zabývající se počátkem první světové války si nemůže nevšimnout, jak byla anglická vláda od smrti arcivévodky do vyhlášení války pasivní. Ne že by se byly neobjevily snahy tomuto masakru zamezit, ale byly velmi neúčinné a zdaleka nedostačující. Je možné to samozřejmě vysvětlit tím, že se Asquithova vláda válce vyhnout nechtěla. Ale pokud je tato teorie neuspokojivá, a já se domnívám, že ano, je tu další možná odpověď – členové vládního kabinetu byli tak zaneprázdnění svou politickou hrou, že si mezinárodní situace všimli až v okamžiku, kdy bylo příliš pozdě.

v zemích daleko civilizovanějších, než jsou ty, které tento úkol úspěšně zvládly. Nicméně váhu této kritiky lze omezit na tvrzení, že úspěšné fungování demokracie je podmíněno splněním určitých podmínek. Tím se budeme ještě zabývat.

Pak je tu otázka alternativy. Zmíněné nedostatky se samozřejmě vyskytují i v nedemokratickém modelu. Upravit si cestu k moci třeba u dvora může člověka stát stejně množství energie a zkrátit jeho pohled na jisté záležitosti stejně jako boj o post v demokracii, jenže toto plýtvání a zkracování se neprojevuje tak veřejně. Je tedy zřejmé, že srovnání a hodnocení různých vládních modelů bude muset vycházet i z jiných faktorů než pouze z institucionálních principů.

Navíc někteří možná namítnou, že nižší efektivita vlády je přesně to, čeho chceme dosáhnout. Jistě si nepřejeme stát se jen předmětem výkonné diktátorské moci, materiálem temných sil. Je možné, že třeba Gosplan by byl v současné době ve Spojených státech neproveditelný. Dokazuje to ale snad, že (zrovna tak jako Gosplan v Rusku) by ve Spojených státech nemohla nějaká jeho hypotetická analogie narušit ducha i organickou strukturu společnosti?

A konečně, tlak na vůdčí osobnosti je možné zmírnit vhodnými institucionálními kroky. V tomto aspektu se ukazuje jako výhodné americké řešení. „Ministerský předseda“ ve Spojených státech musí dohlížet na celou politickou šachovnici, ale nemusí se cítit odpovědným za každý jednotlivý krok vlády. Navíc nezasedá v Kongresu, a je tedy ušetřen z toho vyplývající fyzické námahy. Má všechny podmínky, aby šetřil svou energii.

Za třetí, z analýzy v předchozí kapitole je dobře patrný další problém, jímž je kvalita osob, které jsou v demokratickém procesu vybírány za vůdce. Možná bychom se ani nemuseli vracet k dobře známému argumentu, že demokracie formuje profesionální politiky, ze kterých se pak stávají průměrní úředníci a „státníci“. Ti nejsou dostatečně způsobilí k tomu, aby se zhostili úkolů, které na ně čekají. Jmenuji – Macaulayovými slovy – „soudce neznalé práva a diplomaty nehovořící francouzsky“, nič státní správu a berou odvalu i těm jejím nejlepším zaměstnancům. A co horšího – nehledě na problém kvalifikace či kompetence – charakterové a intelektuální přednosti, které z člověka dělají vhodného volebního kandidáta, nejsou nutně ty, které musí mít dobrý úředník. Výběr na základě volebního úspěchu může hrát proti lidem, kteří by ve vedení jistých záležitostí dosáhli většího úspěchu. A i v případě, že zvolený jedinec má nakonec ve své funkci úspěch, nemusí být přínosem pro celý stát. Politik, který je dobrým taktikem, se může bez úhony dopustit i celé řady administrativních omylů.

Uznání částečné pravdy všech těchto konstatování by mělo být opět provázeno uznáním skutečností, které je zmírňují. Především, ve prospěch demokracie hovoří porovnání alternativ: žádné selektivní schéma v jakémkoliv sociální sféře (snad až na konkurenční kapitalismus) netestuje jen výkon a schopnosti kandidáta tak, jako se to děje při výběru koně, který poběží derby. Všechna schémata nicméně v různé míře berou v úvahu i kvality, které mohou výkonnost jedince omezovat. Pojďme ale ještě dále. Není tak úplně pravda, že politický úspěch nic o člověku, který jej dosáhl, nedokazuje, nebo že co politik, to amatér. Jednu důležitou věc politik profesionálně zvládá, a tou je jednání s lidmi. Schopnost získat vedoucí politickou pozici je také zpravidla spojována s jistou dávkou síly osobnosti a dalšími vlohami, které se ministerskému předsedovi mohou v jeho práci hodit. Řečičtější, kterým se politik plaví ke své funkci, je plně ostrých balvanů, jež zpravidla dokáží zabránit v postupu tluchubům a troubům.

Neměli bychom se divit, že všeobecná argumentace týkající se shora nastíněného problému nevede k definitivnímu závěru. Daleko divnější a významnější je, že faktické důkazy nejsou, alespoň na první pohled, o nic přesvědčivější. Není nic jednoduššího, než sepsat působivý seznam neúspěchů demokratické metody, zvláště pokud do něj zahrneme nejen skutečná zhroucení vlád a států, ale i případy prosperujících a bezproblémových států, kde výkony politické zdaleka nedosahovaly úrovně efektivit v jiných oblastech. Jenže shromáždit důkazy hovořící ve prospěch politiků je stejně snadné. Ilustrujme si to alespoň na jednom příkladu. Je fakt, že ve starověku nebyly války tak technickou záležitostí, jako jsou dnes. Ale člověk by si mýsl, že válečné vlohby měly jen málo co do činění se schopností dát se zvolit do politické funkce. Všichni římská generálové období Římské republiky nicméně politiky byli a všichni získali velení prostřednictvím úřadů, do kterých byli zvoleni. To také nejednou vedlo k nejhorším katastrofám. Ale celkově vzato si tito političtí vojáci vedli pozoruhodně dobře.

Proč je tomu tak? Na tuto otázku existuje jen jedna odpověď.

II. Podmínky pro úspěch demokratické metody

Když fyzik zjistí, že jeden a tentýž mechanismus funguje různě v různé době a na různých místech, dojde k závěru, že způsob jeho fungování závisí na vnějších podmínkách. My nemůžeme než dojít ke stejnému výsledku. Není těžké si představit, o jaké podmínky se jedná. Stejně snadné bylo určit podmínky, za kterých byla v přijatelné míře použitelná klasická doktrína demokracie.

Takovýto závěr nás vede ke striktně relativistickému pohledu na věc, který prosvítá celou naší debatou. Zrovna tak, jako není možné vždy a všude vystupovat proti socialismu, nebo se ho zastávat, nelze totéž dělat s demokracií metodou. A stejně jako v případě socialismu je pak těžké při argumentaci použít klauzuli *ceteris paribus*, neboť ony „stejně podmínky“ nemohou být stejné v situaci, kdy je demokracie uskutečnitelná nebo je v podstatě jediným řešením, a v situaci, kdy proveditelná není. Demokracie vzkvívá ve společnosti s určitými rysy a nemá smysl si klást otázku, jak by fungovala tam, kde takové rysy chybí, nebo jak by se s ní lidé v takové situaci vypořádali. Podmínky, které pokládám za nezbytné pro úspěšné fungování demokratické metody⁵ (ve společnostech, kde je demokracie vůbec myslitelná) rozdělím do čtyř kategorií a omezím se přitom na velké průmyslové státy současnosti.

První podmínkou je, aby lidé, kteří vstupují do politiky, do politické strany, do parlamentu a vládního kabinetu, byli dostatečně na výši. Znamená to víc, než jen to, že schopných a charakterních jedinců musí být dostatečně množství. Již jednou jsme zdůraznili, že demokracie si nevybírá z celkové populace, ale z těch částí populace, které se zdají být pro politickou kariéru vhodné, lépe řečeno z těch, kteří se prezentují ve volbách. Všechny selektivní metody postupují tímto způsobem. Každá metoda nakonec s ohledem na to, do jaké míry určitý post přitahuje talentované a charakterní jedince, přinese – vztaheno k celostátnímu průměru – nadprůměrný nebo podprůměrný výsledek. Jenže konkurenční boj o odpovědnou funkci je na jedné straně plýtváním energií a lidmi a na druhé straně vytváří v politice podmínky, které odradí ty, kteří mohou dosáhnout úspěchu i jinde. Z obou zmíněných důvodů je vhodnost „lidského materiálu“ pro úspěch demokratické vlády velmi důležitá. Není pravda, že v demokracii mají lidé vždycky takovou vládu, po jaké touží nebo jakou si zaslouží.

Existuje více způsobů jak si zajistit kvalitní politiky. Dosavadní zkušenosti ale naznačují, že jedinou skutečnou zárukou je společenská vrstva, která je sama výsledkem přísné selektivního procesu a z níž se automaticky politici rekrutují. Pokud není příliš exkluzivní, ale ani příliš snadno dostupná lidem mimo ni a pokud je dostatečně silná na to, aby vstřebala nové členy, nejenže zásobuje politiku jedinci oštěřenými mnoha zkouška-

⁵ „Úspěchem“ je myšleno jen tolik, že se demokratický proces neustále obnovuje, aniž by bylo nutno se uchýlit k nedemokratickým metodám, a že řeší běžné problémy v zájmu dlouhodobých politických cílů. Nenárokuji si, aby každý ze svého úhlu pohledu souhlasil s výsledkem.

mi v různých oborech (lidmi, kteří mají praxi v soukromém podnikání), ale ještě zvýší jejich způsobilost tím, že je vybaví tradicemi, zkušenostmi, profesionálními návyky a společným úhlem pohledu na jisté věci.

Není náhodou, že Anglie, která jako jediná zcela splňuje tuto podmínku, je také jedinou zemí, kde existuje politická sféra v popsaném smyslu. Ještě poučejším příkladem je Německo v době Výmarské republiky (1918–1933). V páté kapitole se pokusím ukázat, že němečtí politici té doby v podstatě neměli žádné do očí bijící nedostatky. Průměrný člen parlamentu nebo ministerský předseda byli čestnými, rozumnými a svědomitými lidmi. A platí to pro všechny strany. S vědomím, že se občas objevili velmi talentovaní jedinci, i když málokdy ve vedoucích pozicích, je ale nutno dodat, že většina politiků se vyznačovala někdy až politováníhodnou podprůměrností. To samozřejmě nejde připsat na vrub neschopnosti a lenosti celého národa. Ale ti schopní a energičtí se nehrnuli do politické kariéry. Navíc neexistovala společenská třída nebo skupina, pro kterou by politika byla předem danou kariérou. Tento politický systém pokulhával z mnoha důvodů. Ale skutečnost, že byl nakonec na hlavu poražen protidemokratickým vůdcem, jen ukazuje na absenci inspirujícího politického vůdcovství.

Druhou podmínkou fungování demokracie je, aby rozpětí politického rozhodování nebylo příliš široké. Jeho šíře je nejen obecně omezená možnostmi demokratické metody – to vyplývá z analýzy, kterou jsme přednesli v předchozí části –, limitují ji také okolnosti jednotlivých řešení případů. Vyjádřeno konkrétněji – rozpětí politického rozhodování nejen že závisí na typu a množství záležitostí, kterými je vláda bojující o své politické přežití schopna se zabývat, závisí také na kvalitě lidí, z nichž se vláda skládá, na struktuře politického soukolí a na veřejném mínění. Z hlediska klasické teorie demokracie by to nutně bylo, ale z hlediska naší teorie není nezbytné nutně, aby se politický aparát zabýval jen těmi záležitostmi, kterým většina lidí rozumí a na něž má skutečný názor. Nicméně se vnucuje méně rigorózní podmínka stejného charakteru. To si vyžaduje dodatečný komentář.

Samozřejmě, že nelze nijak právně vymezit, čím se parlament vedený ministerským předsedou může zabývat a o čem může rozhodovat, jestliže nastane taková potřeba, prostřednictvím ústavního dodatku. Avšak – jak argumentoval Edmund Burke v diskusi o chování anglické vlády a parlamentu vůči americkým koloniím – aby takový všemocný parlament mohl fungovat, musí si sám stanovit určité hranice. Můžeme dodat, že dokonce i když vláda nebo parlament zůstávají u záležitostí, které musí projít hlasováním v parlamentu, přijímají opatření, která jsou často čistě formální nebo mají nanejvýš kontrolní charakter. Jinak by totiž demokratická

metoda plodila legislativní patvary. Podívejme se například na prostředek tak obsáhlý a technický, jako je trestní zákoník. Demokratickou metodou lze rozhodnout, zda země takovou kodifikaci vůbec potřebuje. Je možné ji také použít v těch „záležitostech“, o kterých chce vláda učinit politické – tedy nejen formální – rozhodnutí, například zda by měly být praktiky některých odborových organizací nebo svazu zaměstnavatelů považovány za zločin. Ale pokud jde o zbytek, musí vláda a parlament přijmout názor odborníků bez ohledu na názor, jaký má v této věci sama. Zločinnost je totiž velmi složitý jev. Tento výraz se týká celé řady skutečností, které spolu mají jen málo společného. Populární slogany na toto téma jsou skoro vždycky nepravdivé. Racionální přístup si vyžaduje, aby bylo legislativně zabráněno jak záchvatům pomstychtivosti, tak návalům sentimentality, kterým se laik ve vládě a v parlamentu jen těžko ubrání. To mám na mysli, když hovořím o omezeních skutečného rozpětí politického rozhodování – oblasti, ve které politici rozhodují nejen formálně, ale také fakticky.

Podmínka, o níž teď debatujeme, může být také splněna omezením některých činností státu. Bylo by však vážným nedorozuměním, kdyby si čtenář myslel, že toto omezení je nezbytné. V demokracii není nutné, aby jí byly podřízeny všechny funkce státu. Ve většině demokratických zemí mají například značnou dávku nezávislosti na politické agendě soudci. Dalším příkladem může být Anglická banka a postavení, které zastávala do roku 1914. Některé její funkce měly totiž veřejný charakter. Byly nicméně svěřeny do rukou instituce, která v právním smyslu byla komerčním podnikem a mohla provádět svou politiku dostatečně nezávisle na politickém sektoru. Jiným příkladem mohou být některé organizace federální vlády ve Spojených státech. Mezistátní obchodní komise je ztělesněním pokusu rozšířit sféru veřejné moci, aniž by se zvětšila oblast politického rozhodování. Uvedme ještě další příklad: v některých státech USA jsou státní univerzity financovány „bez provazů“, tedy aniž by stát zasahoval do jejich chodu, což se v mnoha případech prakticky rovná plné autonomii.

Téměř jakákoliv záležitost může tedy spadat do státní kompetence, aniž by se stala předmětem konkurenčního boje o politickou moc, kromě toho, co vyplývá z přijetí jejího řešení, které dává moc a ustavuje instituci určenou k její administraci, a z kontaktu této instituce a vlády jako kontrolního orgánu. Je samozřejmě pravda, že se kontrola může zvrhnout v neblahý vliv. Moc politika, který má možnost vybírat zaměstnance nepolitických veřejných úřadů, bude-li užívána bez skrupulí, může vést k jejich zkorumpovanosti. To ovšem neovlivňuje princip, kterým se tu zabýváme.

Třetí podmínka vyžaduje, aby demokratická vláda v moderní průmyslové společnosti měla pro všechny účely veřejné sféry, bez ohledu na jejich

šffí, k dispozici dobře fungující, zkušený a loajální byrokratický aparát na vysoké úrovni a se silně vyvinutým smyslem pro povinnost. Taková byrokracie je hlavní odpovědí na argumenty ohledně vlády amatérů a potenciálně je to odpověď na otázku, kterou ve Spojených státech tak často slyšíme: Demokratická politika se nebyla dosud schopná postarat o slušné fungující městskou správu; jak by to asi dopadlo s celou zemí, kdyby všechno, dokonce i celý výrobní proces, bylo ponecháno na vládě? A konečně, je to také hlavní odpověď na otázku, jak splnit⁶ druhou z našich podmínek za situace, kdy je sféra veřejné moci příliš široká.

Nestačí však, aby byrokracie byla v běžné administrativní činnosti efektivní a kompetentně rozdávala rady politikům. Musí být také dostatečně silná na to, aby vedla a popřípadě instruovala politiky, kteří jsou v čele ministerstev. Aby mohla hrát tuto roli, nezbytně potřebuje vytvářet svoje vlastní zásady a zároveň mít dostatečnou volnost k jejich naplňování. Musí se zkrátka stát nezávislou silou. Jinými slovy to znamená, že fakticky, i když ne formálně, jmenování do funkce, zastávání úřadu a postup závisí – v rámci pravidel fungování státní správy, která politici jen neradi porušují – na jejím vlastním uvážení, a to bez ohledu na reakce, které její rozhodnutí bezpochyby vyvolá, kdykoliv bude odporovat politikům nebo veřejnosti. A to se děje relativně často.

Stejně jako v případě personálního obsazení v politice, i tady je nesmírně důležitá otázka „lidského materiálu“. Příprava a připravenost jsou sice také důležité, ale druhořadé. Požadovaný materiál i tradiční kodex nezbytný k fungování úřednické třídy tohoto typu nejnadhěji zajistí existenci sociální vrstvy, která má odpovídající kvalitu a prestiž a v níž by se dali hledat vhodní kandidáti – ne příliš bohatá, ani příliš chudá, ne příliš exklusivní, ani volně přístupná. Evropské byrokratické aparáty, navzdory tomu, že jsou zasypávány tvrdou kritikou, která umenšuje jejich zásluhy, jsou dobrým příkladem toho, co se snažím říci. Jsou výsledkem dlouhého vývoje, jehož počátky můžeme spojit s *ministeriales* středověkých pánů (původně poddaní, kteří byli vybráni k plnění administrativních a vojenských úkolů, a díky tomu získali status nižší šlechty) a který pokračoval během staletí, až se z byrokracie stala mocná síla – a takovou ji známe dnes. Byrokratický aparát nelze vytvořit ve spěchu. Není si jej možné „najmout“ za peníze. Ale roste všude, nezávisle na politické metodě dané země. Jeho expanze je jedna z mála jistot budoucnosti.

⁶ Odkazy na komentář k problematice byrokracie v kapitole XVIII čtenáře přesvědčí, že byrokracie není v žádném případě považována za ideální řešení. Na druhou stranu se ale čtenář nesmí nechat strhnout asociací, kterou slovo byrokracie vyvolává v běžné mluvě. V každém případě je naše řešení to jediné realistické.

Čtvrtý soubor podmínek bychom mohli shrnout pod hlavičku „demokratická sebekontrola“. Čtenáři budou samozřejmě souhlasit s tím, že demokracie nemůže hladce fungovat, pokud všechny důležité skupiny ve společnosti nejsou ochotny přijmout legislativní opatření obsažená v zákoníku a nařízení schválená kompetentními orgány. Ale „demokratická sebekontrola“ však znamená něco víc.

Voliči a parlament musí především vykazovat natolik vysokou intelektuální a morální úroveň, aby odolali svodům šejdů a šilenců, neboť v opačném případě budou lidé, kteří mezi ně nepatří, svedeni na scesti. Navíc omyly, které demokracii diskreditují a podkopávají důvěru v ní, jsou pravděpodobnější, pokud jsou schvalovány kroky bez ohledu na názory ostatních a bez ohledu na okolnosti v zemi. Iniciativní návrhy jednotlivců na legislativní reformy nebo kroky moci výkonné musí „čekat ve frontě“, legislativní stroj se nesmí uspěchat. S ohledem na to, co bylo řečeno v předchozí kapitole o *modu operandi* demokratické metody, je jisté čtenáři jasně, že výše zmíněné vyžaduje velkou míru dobrovolné podřízenosti.

Politici a parlament musí především odolat pokušení komplikovat situaci vládě, kdykoliv se jim k tomu naskytne příležitost. Jinak totiž není možné dělat úspěšnou politiku. Znamená to, že ti, kteří podporují vládu, musí přijmout její vedení a umožnit jí, aby utvářela svůj program a jednala podle něj; opozice by zase měla přijmout vedení „stínového kabinetu“ a umožnit mu, aby udržoval konkurenční boj v mezích určitých pravidel. Splnění tohoto požadavku, jehož běžné nedodržování je začátkem konce demokracie, vyžaduje tu správnou – ani příliš velkou, ani příliš malou – míru tradicionalismu. Pravidla parlamentního jednání a etikety jsou tu hlavně proto, aby tento tradicionalismus bránily.

Voliči stojící mimo parlament musí respektovat dělbu práce mezi nimi a politiky, které volí. Nesmí jim v mezivolebním období příliš zbrkle odjírat svou důvěru a musí pochopit, že v okamžiku, kdy někoho zvolí, je politická práce jeho, nikoli jejich starostí. To znamená, že mu nesmí radit, co má dělat, což je princip obecně uznávaný ústavami a politickými teorii už od dob Edmunda Burka. Ale často se nechápe, v čem tento princip neshoduje s klasickou doktrínou demokracie, vlastně vede k jejímu zavržení. Neboť mají-li lidé vládnout tak, že rozhodují o jednotlivých záležitostech, co je přirozenější, než že radí svým zástupcům, tak jak to dělali francouzští voliči při volbách do generálních stavů před rokem 1789? Na druhé straně si lidé neuvědomují, že pokud tento princip přijmou, nejen doporučení tak formální jako francouzské *cabiers*, ale také méně

formální pokusy o omezení svobody jednání členů parlamentu (například zvyk bombardovat je dopisy a telegramy) by měly být zakázány.

Nemůžeme se zde pustit do výčtu choulostivých problémů, které s ohledem na skutečný charakter demokracie ve smyslu naší definice z výše zmíněných závěrů vyplývají. Pro nás je důležité to, že úspěšná demokratická praxe ve velkých a složitých společnostech nepřipouštěla politické kibicování – dokonce do té míry, že se uchýlovala k tajné diplomacii a lhaní ohledně svých záměrů a závazků – a že voliče zase stojí značné sebeovládání, aby se takového jednání vystříhal.

A konečně, efektivní konkurenční boj o vedoucí pozici si žádá notnou dávku tolerance k jiným názorům. Již jsme zmínili, že taková tolerance nikdy není a nemůže být absolutní. Ale každému, kdo se ze zákona může v budoucnu stát vůdcem, musí být umožněno, aby přednesl svůj názor, aniž by tím narušil veřejný pořádek. To může ale také znamenat, že lidé budou trpělivě naslouchat, i když někdo útočí na jejich životně důležité zájmy nebo uráží jim drahé ideály – nebo naopak, že se kandidát na vůdce svých názorů zřekne. Ani jedno ale nelze provést bez upřímného respektu k názoru spoluobčanů, který může vést až k ochotě změnit názor vlastní.

Každý systém je schopný unést jistou odchylku od pravidel svého fungování. Ale i nezbytné minimum „demokratického sebeovládání“ nutně vychází z národní povahy a národních zvyklostí určitého typu, který se ne všude mohl rozvinout a jenž sama demokratická metoda vytvořit nemůže. Nikde toto sebeovládání nesáhá pod určitou hranici, vyznačenou proměnlivou přísností zkoušky, již bude muset podstoupit. Čtenář si jistě vybaví naše podmínky, aby si upevnil přesvědčení, že demokratická vláda je plně funkční jen tehdy, když všechny důležité skupiny zájmů jsou prakticky shodné nejen ve své oddanosti zemi, ale také ve své věrnosti strukturálním zásadám dané společnosti. Kdykoliv jsou tyto principy zpochybněny a kdykoliv se objeví záležitosti, které rozdělí zemi na nepřátelené tábory, demokracie ztrácí půdu pod nohama. A pokud se dostanou do hry zájmy a ideály, u nichž není možné dojít ke kompromisnímu řešení, přestane fungovat úplně.

To lze zveřejnit tvrzením, že demokracie je nevýhodná v bouřlivých a pohnutých dobách. Všechny demokracie prakticky bez výjimky ve skutečnosti uznávají, že jsou situace, ve kterých je rozumné opustit konkurenční boj o moc a přiklonit se k moci monopolní. Ústava starověkého Říma stanovila, že v době státní krize je nejvyšší úřad funkcí nevolenou. Její držitel byl nazýván *magister populi* nebo *dictator*. Podobná opatření najdeme ve všech ústavách, ústavu Spojených států nevyjímaje – prezidentovi je za určitých okolností udělena taková moc, že se v podstatě vyrovná

římskému diktátorovi bez ohledu na to, jaký je mezi nimi rozdíl po stránce právní i v praktických detailech. Pokud je monopol mocí omezen na určitou dobu (jak tomu původně bylo i ve starověkém Římě) nebo jen na krátkou dobu trvání krize, je demokratický princip konkurenčního zápasu o moc pouze přerušen. V případě, že mocenský monopol právně nebo fakticky časově omezen není (a není-li omezen časově, samozřejmě bude stále méně omezen i jinak), demokracie zaniká a je nastolena diktatura v dnešním slova smyslu.⁷

III. Demokracie v socialistickém zřízení

1. Při vyjasňování svých závěrů bychom měli začít u vztahu mezi demokracií a kapitalismem.

Demokratická ideologie vycházející z klasické doktríny je založená na racionalistickém schématu lidského jednání a lidských hodnot. Na základě předchozí debaty (kapitola XI) by tato skutečnost stačila ke konstatování, že demokracie má buržoazní kořeny. Dějiny tuto domněnku jasně podporují – historicky se moderní demokracie vyvíjela společně s kapitalismem a je s ním v příčinném vztahu. Toréž platí pro demokratickou praxi. Demokracie ve smyslu naší teorie konkurenčního boje o moc dominovala politické a institucionální změně, kterou buržoazie přetvořila a ze svého hlediska racionalizovala předchozí společenskou a politickou strukturu. Demokracie byla politickým nástrojem této přeměny. Viděli jsme, že demokratická metoda funguje, a to velmi dobře, také v nekapitalistických a předkapitalistických společnostech. Ale moderní demokracie je produktem kapitalismu.

To, zda je demokracie jedním z těch výtvorů kapitalismu, které jsou určeny k zániku společně s ním, a zda zanikne také, je samozřejmě jiná otázka. Stejně tak se můžeme ptát, nakolik vytváří kapitalistická společnost příznivé prostředí pro fungování demokratické metody, kterou vytvořila.

Pokud jde o odpověď na druhou otázku, je jasné, že kapitalistická společnost představuje pro uplatnění této metody dobrý základ. Buržoazie

má vlastní řešení problému, jak zmenšit oblast politického rozhodování do té míry, že je zvládnutelná metodou konkurenčního boje o moc. Její schéma redukuje oblast politiky omezením sféry veřejné moci; jeho rozvíjení tkví v ideálu šetrného státu, který existuje hlavně proto, aby zaručil buržoazii zákonnost a vytvořil dostatečně velký rámec, v němž by mohla ve všech oblastech vyvíjet autonomní a individuální úsilí. Pokud navíc vezmeme v úvahu pacifistické – nebo každopádně antimilitaristické – tendence a podporu volného trhu, které jsou buržoazní společnosti vlastní, uvidíme, že role politického rozhodnutí může být v buržoazním státě, alespoň v principu, omezena v závislosti na politické neschopnosti v podstatě v jakékoliv míře.

Takovýto druh státu nás už ale dnes nechává chladnými. Buržoazní demokracie je jistě specifickou historickou záležitostí. Jakékoliv požadavky na její adresu jsou podmíněny tím, jak dalece jsme ochotni přijmout zásady, které jsou už překonané. Je ovšem absurdní popírat, že ačkoliv se nám takové řešení nelíbí, jedná se přeci jen o řešení, a že buržoazní demokracie je demokracií. Naopak, čím více její barvy blednou, tím spíše si musíme uvědomit, jak byly v dobách jejího rozkvětu záživé, jak široké a rovné příležitosti nabízel rodinám (ne-li jednotlivcům), jak velkou dávku svobody zaručovala těm, kdo se vypořádali s jejími nástrahami (nebo jejich dětmi). Je také důležité připomenout, jak dobře po celá desetiletí ustála napětí vyvolané nepříznivými podmínkami a jak dobře fungovala při řešení požadavků, které byly buržoazním zájmům cizí a nepřátelské.

Ještě v jiném ohledu můžeme kapitalistickou společnost ve vrcholném období jejího rozvoje oprávněně považovat za strůjce demokratického úspěchu. Pro společenskou třídu, které nejlépe prospívá, může-li jednat zcela nezávisle, je uplatňování „demokratické sebekontroly“ jednodušší než pro společenské vrstvy, které se snaží žít z toho, co jim dá stát. Buržoazie, jehož přednostně zajímají vlastní soukromé záležitosti, bude (pokud tyto záležitosti nejsou vážně ohroženy) pravděpodobně daleko tolerantnější k politickým odlišnostem a rozdílným názorům než kdokoliv jiný. Navíc pokud ve společnosti převládají buržoazní normy, rozšíří se tento postoj i na jiné společenské třídy. Pozemkoví vlastníci v Anglii přijali porážku svých zájmů v roce 1845 vcelku důstojně. Anglické dělnictvo bojovalo za zlepšení svého postavení, ale až do začátku dvacátého století se mu jen pomalu dařilo získat jakási privilegia. Je pravda, že v jiných zemích bylo toto „sebeovládání“ daleko méně viditelné, ale zásadní odchylky nebyly obvykle nijak vážné a ne vždy šlo jen o kapitalistické zájmy. Ale v některých případech se politický život zvrhl v zápas mezi jednotlivými nátlakovými skupinami a jejich jednání často zcela překročilo demokratický *modus*

⁷ Ve starověkém Římě (tento termín je často zneužíván) panovala po několik století autokracie ne nepodobná diktatuře současného typu – i když bychom v této analogii neměli zacházet příliš daleko. Ale tato autokracie se uchýlila k republikovému úřadu diktátora jen jednou a to za G. Julia Caesara. Sullova diktatura byla jen dočasným úřadem vytvořeným za přesně daným účelem – konstituční reformy. Na ostatních případech bychom neshledali nic „neregulérního“.

operandi. Ovšem tvrdit, že v kapitalismu skutečná demokracie nemůže fungovat, je přehnané.⁸

Kapitalismus přesto v obou ohledech rychle ztrácí své výhody. Buržoazní demokracie pevně spjatá s ideálem státu je již nějakou dobu podrobena narůstajícímu tlaku. Částečně je tomu tak proto, že – jak jsme viděli – demokracie nikdy nefunguje zrovna nejlépe, když v zemi panuje ostrá neshoda ohledně důležitých otázek týkajících se společenské struktury. Je to obzvláště vážný problém, protože buržoazní společnosti se zásadním způsobem nepodařilo splnit jednu podmínku pro fungování demokracie. Vyšli z ní sice jedinci, kteří nastoupili úspěšnou politickou kariéru a včlenili se do neburžoazní společenské třídy, ale nevytvořila si svoji vlastní politickou společenskou vrstvu, ačkoliv třetí generace rodin průmyslových magnátů k tomu měla příležitost. Proč, to jsme vysvětlili v druhé části knihy. Všechny zmíněné fakty ústí v pesimistickou prognózu ohledně budoucnosti tohoto typu demokracie. Naznačují také vysvětlení, proč někdy demokracie tak snadno ustupuje diktatuře.

2. Ideologie klasického socialismu je potomkem ideologie buržoazní. Především s ní plně sdílí racionalistický a utilitaristický pohled na svět a mnohé myšlenky a ideály, které jsou základem klasické doktríny demokracie. V tomto ohledu se socialisté bez velkých obtíží hlásí k buržoaznímu dědictví s tím, že prvky klasické doktríny, které socialismus není schopen přijmout – například to, že klade důraz na ochranu soukromého vlastnictví – jsou prostě v rozporu s jeho základními principy. Takové přesvědčení může přetrvat i ve zcela nedemokratických formách socialistického zřízení, a můžeme si být jisti, že různí pisálci a farizeové najdou vhodné fráze, jimiž zakryjí mezeru mezi teorií a praxí. Nás zajímá především praxe, osud demokracie založené na principu konkurenčního boje o moc. Viděli jsme již, že nedemokratický socialismus existovat může, teď se budeme zabývat tím, do jaké míry je socialismus schopen přijmout a použít metodu demokratickou.

Nejprve jeden zásadní bod. Nikdo odpovědný se nemůže bez obav dívat na důsledky rozšiřování demokratické metody, tedy sféry „politiky“ na všechny ekonomické záležitosti. V přesvědčení, že demokratický socialismus znamená právě toto, takový člověk neodvratně dojde k názoru, že

⁸ Měli bychom ale říci, že existují odchylky od demokratického principu, které jsou spojené s organizovanými kapitalistickými zájmy. S tímto dodatkem je nicméně výše zmíněný výrok platný jak z hlediska klasické doktríny, tak z hlediska naší teorie demokracie. Pokud jde o první zmíněné hledisko, prostředky, které chrání soukromé zájmy, jsou často používány k potlačení vůle lidu. Pokud jde o druhé hledisko, stejnými prostředky dochází k ovlivňování mechanismu konkurenčního boje o vůdcovství.

nemůže být úspěšný. Ale tak tomu není. Řekli jsme již, že rozšíření sféry veřejného nutně neznamená rozšíření sféry *politického*. Můžeme si představit, že pod veřejnou správou bude spadat veškerá ekonomika země, zatímco se politika bude i nadále odehrávat v rámci demokratické metody.

Z toho však vyplývá, že zmíněná omezení povedou v socialismu k mnoha vážným problémům. Socialistická společnost totiž postrádá automatické restriktce, které politické sféře vnucuje buržoazní zřízení. Navíc se zde nelze utěšovat tím, že neschopnost a neúčinnost politického postupu je vlastně zárukou svobody. Neschopné vedení totiž znamená nedostatek chleba. Nicméně organizace, které řídí hospodářský mechanismus – ústřední vedení, o kterém byla řeč v Části III, a jemu podřízené orgány odpovědné za vedení jednotlivých průmyslových podniků a koncernů – nemusí při plnění svých povinností nutně podléhat politickému vlivu a nemusí si do své práce nechat zasahovat občanskými výbory nebo vlastními dělníky. Mohou být tedy dostatečně vzdáleny atmosféře politických svárů na to, aby fungovaly efektivně, a maximálně se potýkat s neschopností a nevykonností byrokracie. I tyto nedostatky lze omezit správným rozdělením odpovědnosti na jednotlivce a systémem odměn a trestů, jehož nejdůležitější součástí je jmenování do funkce a povýšení.

Seriozní a odpovědní socialisté, kteří se zrovna neúčastní volební kampaně, si vždycky tento problém uvědomovali a věděli, že „demokracie“ ho neřeší. Zajímavou ilustrací je rokování německé Komise pro zespoločnění (*Sozialisierungskommission*). V roce 1919, když se Německá sociálně demokratická strana definitivně rozešla s bolševismem, se stále někteří radikální členové domnívali, že jistá míra znárodnění je z praktického hlediska nevyhnutelná. Byla sestavena komise, která měla za úkol stanovit cíle a zvolit vhodné metody. Nesestávala jen ze socialistů, i když jejich vliv převažoval. Jejím předsedou byl Karl Kautsky. Konečná doporučení se týkala jen uhelného průmyslu, jenže i k nim komise došla v atmosféře stahujících se mračen protisocialistických nálad, a nejsou tedy zvláště zajímavá. Daleko zajímavější jsou názory, které se objevily během diskuse, když byly ještě nadějnější plány. Jednoznačné a otevřeně byla zamítnuta myšlenka, že zaměstnanci jednotlivých podniků si budou sami volit svůj management. Dělnické rady, které vznikaly v měsících krize, budily nevoli a podezření. Komise se snažila co nejvíce se distancovat od populárních myšlenek průmyslové demokracie,⁹ snažila se jí dát podobu neškodného

⁹ Průmyslová nebo ekonomická demokracie je termín, který se objevuje v moha kvaziutopích a je těžké ho přesně definovat. Znamená v podstatě dvojí: za prvé průmysl pod kontrolou odborů a za druhé demokratizaci továren, která by do vedení uvedla zástupce dělníků nebo by jiným způsobem zajistila, aby dělníci mohli ovlivňovat techno-

modelu a nijak se nestarala o vymezení jejich funkcí. Tím více se pokoušela o posílení moci a o to, aby vedoucím pracovníkům byla zaručena nezávislost. Mnoho pozornosti bylo věnováno především tomu, jak jim zajistit, aby neztráceli kapitalistickou vitalitu a nesklouzávali do zajatých kolejí byrokracie. Pokud lze vůbec hovořit o nějakých výsledcích – pozbyly totiž téměř okamžitě na praktické důležitosti –, tito socialističtí manažeři by se byli nijak zvlášť nelíšili od svých kapitalistických předchůdců a v mnoha případech by byly vybrány do funkce tytéž osoby. Dospíváme tedy, i když jinou cestou, k závěrům ze třetí části.

Ty bychom teď měli propojit s řešením problému demokracie v socialismu. V jistém smyslu jsou současné formy a orgány demokratického procesu přirozeným důsledkem vývoje struktury a problémů buržoazního světa – stejně jako sám demokratický princip. Není ovšem důvod, proč by měly zmizet spolu s kapitalismem. Všeobecné volby, strany, parlamenty, vládní kabinet a ministerští předsedové mohou i nadále zůstat těmi nejvhodnějšími nástroji politického rozhodování. Jejich agenda bude ušetřena všech těch položek, které jsou v současnosti důsledkem střetu soukromých zájmů a jejich usměrňování. Došlo by ale k zařazení položek nových. Bylo by nutné rozhodovat o objemu investic, o tom, jak upravit rozdělování toho, co společnost vyprodukovala, a tak dále. I nadále by probíhaly debaty o výkonnosti a výzkumné a vědecké komise jako Anglická královská komise by i nadále plnily svou funkci.

Politici ve vládním kabinetu a především politici ve vedení ministerstva výroby by jistě prosazovali svůj politický vliv – prostřednictvím legislativních opatření týkajících se chodu ekonomiky a prostřednictvím jmenování zaměstnanců do různých funkcí, kterému by se nedalo zřejmě vyhnout a které by neprobíhalo jen formálně. To všechno by ale dělali tak, aby to nestálo v cestě efektivitě. Ministr výroby by nemusel zasahovat do chodu jednotlivých průmyslových podniků o nic víc, než angličtí ministři zdravotnictví nebo obrany zasahují do práce svých resortů.

3. Rozumí se, že fungování socialistické demokracie bude absolutně beznadějným úkolem, pokud společnost nebude splňovat všechny požadavky „zralosti“, o nichž byla řeč v Části III. Tato připravenost se hlavně týká schopnosti nastolit socialismus demokratickou cestou a existence zkušeného byrokratického aparátu na vysoké úrovni. Společnost, která zmíněné požadavky splňuje (jiná nás ani zajímat nebude), má na své straně velikou výhodu možná rozhodujícího významu.

logická zlepšení, obchodní politiku a samozřejmě především opatření týkající se kázně, včetně metod přijímání do zaměstnání a jeho ztráty.

Zdůraznil jsme již, že demokracie uspokojivě funguje, jen pokud je většina obyvatel všech společenských tříd rozhodnuta setrvat u demokratických pravidel hry, což znamená, že se v podstatě všichni shodnou na základních rysech institucionální struktury společnosti. Pokud jde o právě zmíněnou shodu, té se nám v současnosti nedostává. Mnoho lidí nesouhlasí a bude nesouhlasit se zásadami kapitalistické společnosti a demokracie bude proto fungovat se stále většími třecími plochami. V určitém stádiu by k jejich odstranění mohl dopomoci socialismus, protože by do společenské struktury znovu vnesl soulad. A pokud by se mu to podařilo, pak by se o dořešení zbylých rozporů snadno postarala sama demokracie.

Ve třetí části jsme také upozornili na to, že počet i hloubka těchto rozporů se budou zmenšovat, neboť již nebude existovat střet kapitalistických zájmů. Vztah mezi zemědělstvím a průmyslem, mezi malými a velkými průmyslovými podniky, ocelářským průmyslem a průmyslem ocel spotřebovávajícím, protekcionistickou a vývozní politikou možná přestane být politickou otázkou, která je řešena podle váhy zainteresovaných nátlakových skupin. Bude jen technickým problémem v rukou odborníků, kteří pro něj budou hledat nezaujaté a jednoznačné řešení. Je zřejmě utopie domnívat se, že úplně zmizí odlišné ekonomické zájmy a že by v tomto ohledu nedocházelo k neshodám, a tím spíše očekávat, že zmizí všechny problémy neekonomické povahy, které mohou být příčinou neshod. Jsou však všechny důvody domnívat se, že rozporů by bylo dokonce méně než v původním, neporušeném kapitalismu. Nebudou například úplatní lidé. Politický život by byl očištěn.

Socialismus nenabízí žádné řešení problému, který je v jiných společenských formách řešen existencí politické společenské třídy s jasnými tradicemi. Řekli jsme už, že i nadále bude existovat profese politika. Taková společenská skupina se jistě může vyvinout, ale nemá smysl zde spekulovat o jejich kvalitách.

Dosud tedy socialismus vede. Stále je možno tvrdit, že jeho vedení může být snadno sníženo důležitostí a pravděpodobností možných odchylek. Do jisté míry se jim dá zabránit ekonomickou vyspělostí, která mimo jiné vede k tomu, že se jedna generace nemusí obětovat pro generaci příští. Ale i když nebude třeba, aby se lidé lopotili jako v podmínkách Gosplanu, bude úkol udržení demokratické linie velmi choulostivý. Lze si snadno představit situaci, kdy jedinci u kormidla tento úkol úspěšně zvládají, ale stejně dobře si umíme představit, jak politici při pohledu na rostoucí politickou krizi, která postupně zachvacuje celonárodní hospodářství, neodolají pokušení zneužít tu neuvěřitelnou moc, kterou nad lidmi mají a která je socialistické organizaci vlastní. Efektivní vedení konec konců

v socialistické ekonomii neznamená diktaturu proletariátu ale diktát *nad* proletariátem v továrnách. Lidé, kteří zde podléhají přísné kázní mají sice možnost svobodně volit, ale stejně jako mohou tuto svrchovanost použít k uvolnění kázně v továrnách, tak i vláda (tedy vláda, které leží na srdci budoucnost země) může kázeňských postupů využít k tomu, aby zmíněnou svrchovanost omezila. A z praktické nutnosti se tedy ze socialistické demokracie může stát ještě větší podvod, než jakým kdy byla demokracie kapitalistická.

V žádném případě tento typ demokracie nepřinese větší osobní svobodu, ani demokracii nepřiblíží ideálu klasické doktríny.

ČAST V

HISTORICKÝ NÁSTIN SOCIALISTICKÝCH STRAN